

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Katedra psychologie

Fenomén lhaní v prostředí internetu

(bakalářská práce – obor psychologie)

Vypracovala: **Sylvie Koubalíková**

Vedoucí práce: **PhDr. David Šmahel, Ph.D.**

Brno 2006

Prohlašuji, že oborovou práci jsem vypracovala samostatně a pouze s použitím pramenů, které jsou uvedeny v příloženém seznamu použité literatury a internetových zdrojů.

V Brně, prosinec 2006

.....
podpis

Děkuji PhDr. Davidovi Šmahelovi, Ph.D. za vedení mé závěrečné práce, cenné rady a čas věnovaný při konzultacích.

Obsah:

1. ÚVOD.....	6
2. TEORETICKÁ ČÁST.....	8
2. 1 Definice lži.....	8
2. 2 Typy lží a motivace, které k nim vedou.....	11
2. 3 Charakteristiky internetového prostředí.....	14
2. 3. 1 „Disinhibition effect“.....	14
2. 3. 2 Psychologické aspekty komunikace prostřednictvím internetu	15
2. 3. 2. 1 Omezenost smyslového vnímání.....	15
2. 3. 2. 2 Anonymita.....	17
2. 3. 2. 3 Asynchronicita komunikace.....	18
2. 3. 2. 4 Záznam komunikace	18
2. 3. 2. 5 Možnost komunikaci ukončit	19
2. 3. 2. 6 Překračování územních hranic.....	20
2. 3. 2. 7 Pluralita vztahů.....	21
2. 3. 2. 8 Rozštěpení reálného a virtuálního světa.....	21
2. 3. 2. 9 Neutralizace reálného statusu.....	22
2. 4 Fenomén lhaní v prostředí internetu.....	22
2. 4. 1 Výskyt lži na internetu.....	22
2. 4. 2 Typické on-line lži.....	26
2. 4. 2. 1 Experimentování s identitou.....	27
2. 4. 2. 2 Gender-swapping (změna pohlaví).....	30
2. 4. 3 Důvěra v informace pocházející z internetu.....	32
3. VÝZKUMNÁ ČÁST	35
3. 1 Předmět a cíle výzkumu.....	35
3. 2 Výzkumný soubor.....	36
3. 3 Použitá metodologie.....	37
3. 3. 1 Metoda zakotvené teorie.....	38
3. 3. 2 On-line interview	39
3. 3. 3 Proces analýzy dat.....	40
3. 4 Výsledky.....	43
3. 4. 1 Důvěryhodnost chatu	43

3. 4. 2 Rozpoznání lži.....	44
3. 4. 3 Typy lží.....	47
3. 4. 4 Motivace ke lži.....	50
3. 4. 5 Vnímání lži.....	52
3. 4. 6 Následky on-line lží.....	54
3. 4. 7 Význam chatové komunikace.....	55
3. 4. 8 Specifika prostředí internetu.....	55
3. 4. 9 Podstata lhaní.....	56
3. 5 Diskuse.....	57
3. 5. 1 Diskuze výsledků.....	57
3. 5. 2 Nedostatky zvolené metodologie.....	64
3. 5. 3 Výzkumná doporučení.....	65
4. ZÁVĚR.....	67
Použitá literatura.....	68
Přílohy	
Příloha č. 1 Základní struktura rozhovorů	
Příloha č. 2 Přehled kategorií, subkategorií a do nich spadajících konceptů	
Anotace/Abstract	

1. ÚVOD

*Bez lži by lidstvo zahynulo nudou a zoufalstvím.
Anatole France, 1920*

V průběhu celých lidských dějin byla pravda vždy považována za jednu z nejvyšších společenských hodnot. Přesto jsou to právě její protiklady - lež a klamání – jež jsou neodmyslitelnou součástí mezilidských vztahů a komunikace uvnitř kterékoliv společnosti. Těžko si lze představit obor nebo sféru života naší společnosti, kde by se klamání či lež v některém ze svých projevů nevyskytlo, v některých tvoří dokonce podstatnou část lidské činnosti¹.

Na druhé straně tu máme dynamicky se rozvíjející prostředí internetu. Během několika let se internet stal ze záležitosti úzkého okruhu univerzitních vědců a počítačových expertů nedílnou součástí každodenního života stovek milionů lidí po celém světě.²

Tak, jak pronikal do našich životů, postupně zahrnul všechny lidské aktivity, jež si lze představit: od nakupování, mezilidské komunikace, vědeckého výzkumu, naplánování teroristického útoku až po sex. Na virtuální svět se začala rovněž soustředit pozornost psychologů a vědců, zabývajících se oblastí lidského chování a komunikací.

Z jejich zjištění vyplynulo, že internet je bezesporu jiným prostředím než reálný svět a lidské chování se v něm může výrazně odlišovat. Například téměř třetina českých respondentů Světového projektu o internetu ze září 2005 považovala lhaní na internetu za normální a necelé dvě třetiny se domnívaly, že morální pravidla na internetu jsou jiná než v realitě (Šmahel, 2006c). Nárůst využití počítačem zprostředkované komunikace tak znamená nejen nové příležitosti pro vznik a průběh mezilidských vztahů, ale současně přináší i některá nová rizika.

---

¹ V tomto kontextu stačí vzít v úvahu oblasti marketingu, reklamy, politiky atd. a zamyslet se nad podstatou jejich fungování. Fenomén lži je však ve svých četných formách - podvádění, zapírání, zkreslování skutečnosti, lstí, předstírání a dalších – všudypřítomný i v daleko prostších souvislostech našeho každodenního života. Svědčí o tom např. výsledky studie DePaulové et al. (1996), v níž vysokoškolští studenti vykázali v průměru vyřčení dvou lží denně. Vezmeme-li v úvahu příležitosti, jaké měli k tomuto jednání, dopustili se lži v jedné ze tří sociálních interakcí (přičemž i tento údaj může být značně podhodnocený).

² Podle průzkumu uskutečněného společností comScore Networks má v současné době připojení kolem 694 milionů osob na celém světě. Internet tedy nyní používá 14 procent světového obyvatelstva ve věku nad 15 let (ComScore, 2006). Některé odhady však hovoří až o 1,1 bil. současných uživatelů (Evans, Mathur, 2005).

V této práci se budu zabývat fenoménem lhaní v prostředí internetu³: otázkou, jak charakteristiky internetového prostředí a psychologické aspekty komunikace jeho prostřednictvím ovlivňují výskyt lži, v jaké míře je lež rozšířena mezi uživateli a jak je jimi vnímána. Dalším cílem práce bude vymezení typických on-line lží a odhalení motivací uživatelů internetu ke lhaní. V některých kapitolách je tematika postupně zužována na výskyt lži pouze v určitých prostředích (např. chaty) s ohledem na rozšířenost, zmapování jevu a dostupnost informací o něm.

Předmětem výzkumu bude studium fenoménu lhaní na internetu ve vybraném anonymním virtuálním prostředí (chatech⁴) a bližší pochopení zacházení uživatelů s informacemi, které pocházejí od anonymních uživatelů. Budu se zabývat rovněž otázkami, jak tyto uživatelé pohlízejí na možnost anonymity a snadné změny identity, kterou internet nabízí, jaké strategie využívají při posuzování důvěryhodnosti získaných informací a jaký vůbec přikládají takové komunikaci význam. Výzkum bude mít explorativní charakter (bude použito kvalitativního přístupu).

Motivací k vytvoření této práce byl nejen osobní vztah a zaujetí tématem, ale také snaha utřídit informace se vztahem k tomuto tématu a uvést je do českého prostředí - práce, které by se zabývaly přímo touto tematikou, se v současnosti v České republice téměř nevyskytují.

---

³ Pro označení prostředí internetu je v této práci používáno různých termínů (virtuální realita, kyberprostor, on-line prostředí atd.), podobně i on-line komunikace a počítačem zprostředkovaná komunikace (CMC). Ačkoliv mnozí autoři tyto pojmy podrobněji rozlišují, v této práci vycházím spíše z jejich intuitivního vnímání a používám je ve významu synonym.

⁴ Chaty umožňují synchronní komunikaci více najednou. K tomu slouží chatová místnost, ve které se píše text. Ten lze posílat všem přítomným uživatelům nebo pouze vybrané osobě. Uživatelé se do místností přihlašují pod přezdívkou (tzv. nick). Do mnoha chatů je povinná registrace, při které však obvykle není nijak kontrolována správnost uvedených informací a tak v ní uživatelé mohou podávat i nepravdivé informace.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2. 1 Definice lži

Vymezení pojmu lži není tak jednoduchou záležitostí, jak by mohlo na první pohled zdát. Při jejím porovnání s protikladným pojmem pravdy dojdeme k závěru, že lží je jakékoliv tvrzení neodpovídající skutečnosti. Může být však člověk označen za lháře, reprodukuje-li klamné informace, o jejichž nepravdivosti nemá tušení? Dallozová (2002) připomíná, že rovněž umění - mýty, legendy a různé příběhy - jsou do jisté míry založeny na tom, co nazýváme lží. Na komplexnost problematiky lhaní a její nelehkou řešitelnost ukazuje také logický problém jedné a téže věty, která v jednom případě lží je, v jiném kontextu však ne (Vybíral, 2003).

Vztah mezi pravdou a lží tedy rozhodně není tak přímočaře reciproční. Pravda a lež nestojí vždy nutně v přímé opozici – je proto důležité umět i v kategorii „nepravd“ dále rozlišovat – např. mezi nevědomostí, omylem a skutečnou lží. Ekman (1997) stanovuje pro rozlišení mezi lhaním a těmito jinými druhy klamání dvě následující kritéria:

1. úmysl s možností volby: Existuje možnost výběru mezi sdělením pravdy (pravdomluvností) a lhaním, jedinec však záměrně volí druhou cestu.
2. nenaznačení adresátovi, že je obelháván: O lhaní jde v případě, nenaznačí-li jedinec žádným způsobem druhému člověku, že by sdělení nemuselo být pravdivé ani není možné tuto skutečnost vyrozumět z kontextu situace a komunikačního rámce⁵.

I ve většině dalších definic lži je zdůrazněn záměr: podle tradičního výkladu znamená lhaní úmyslné zatajování pravdy za účelem vědomého oklamání druhého, je to výrok neodpovídající pravdě, který má někoho uvést v omyl (Dallozová, 2002); lež lze vymezit také jako komunikační výměnu, jejímž cílem je přesvědčit druhého člověka o tom, že to, co si myslí nebo dosud myslel, není pravda (Vybíral, 2003). Goffman (1999) zdůrazňuje existenci nezvratných důkazů o tom, že autor sdělení věděl, že lže, a lhal vědomě.

Důležitý však není jen záměr lhat a informovanost autora o nepravdivosti sdělovaných údajů, ale také jeho pozice v dané situaci. Nemožnost volit mezi sdělením odpovídajícím pravdě a lží (např. v situaci vydírání) odkazuje zpět k Ekmanovu prvnímu kritériu- takový

výrok by za lež považován být neměl, neboť se stává pouhým situačním konstruktem zaměřeným na její zvládnutí⁶.

Hranice mezi pravdou a lží je tedy vždy subjektivní, křehká, závisující na našem způsobu vnímání. Z Ekmanových (1997) kritérií se například vymyká také tzv. patologické lhářství. U takového jedince se nenabízí možnost dobrovolné volby mezi lhaním a pravdomluvností: má neustálé nutkání si vymýšlet, konfabulovat a obelhávat druhé. Podle Ekmana (1997) není splněna první část definice a patologického lháře tedy za lháře považovat nelze. Podobně by mohla být lež posuzována také, je-li projevem některých duševních chorob, případně nízkého intelektu osoby, která nechápe základní příčinné vztahy – tzv. bájivá lhavost (Hartl, Hartlová, 2000).

Další problematickou oblastí ve vymezení lži je zatajování pravdy a různé polopravdy. Zatajení pravdy a záměrné nesdělení pravdivého stavu věci lze podle Ekmana (1997) označit za lež v situacích, kdy existuje předpoklad, že tyto informace mají být sděleny. Podstatou polopravdivého informování je, že jedinec nesdělí vše, co je v daném okamžiku a v daném kontextu, a to především z hlediska adresáta, sdělit potřeba. Mluví tedy nelže, pouze neřekne vše, co by mohl a měl. Problém zde tedy spočívá v neúplnosti, zamlčování a utajování informací⁷.

Kromě výše uvedených lze do oblasti polopravd také zařadit všechny typy výroků jako jsou nepřesnosti, všezahrnující zevšeobecnění a strategické nejednoznačnosti, které autorovi později umožňují odvolat se na různé informace. Abstraktní pojmy a široce pojaté termíny totiž ponechávají na adresátovi, aby si do nich dosadil konkrétnější významy. Ty se však nemusí shodovat s těmi, které by mohly být zamýšleny autorem. Polopravdy tak nabízejí široký prostor

---

⁵ Příkladem pro takovou situaci je např. divadelní představení, ale třeba také obchodní jednání či zdvořilostní návštěva. Rámec situace naznačuje, že ne vše, co bude řečeno, je pravda. Opět jsou však „povoleny“ jen jisté typy lži (Ekman, 1997).

⁶ Budu-li v následujícím textu požívat termínu „lež“, budu tím odkazovat především k naplnění výše uvedených kritérií. Pod tímto pojmem pak budou zahrnuty rovněž různé projevy lži – podvod, zapírání, zkreslování skutečnosti, v prostředí internetu pak především manipulace s některými osobními údaji nebo „přikrašlování skutečnosti“. Nebudu již uvádět přesné definice a podrobná rozlišení mezi těmito formami lži. V některých případech se označení termínem „lež“ může zdát příliš silným výrazem pro dané jednání, jeho použití však vždy vychází z naplnění kritéria záměru jedince a jeho možnosti volby mezi sdělením pravdy a lží.

⁷ V souvislosti s problematikou polopravd jsou podle Ekmana (1997) využívány také různé sofistikované strategie: taktika, kdy jedinec sdělí pravdu záměrně tak přehnaným způsobem, že se začne jevit jako velmi nevěrohodná, a partner komunikace tedy toto tvrzení jako pravdivé nevnímá, dalším způsobem je pak tzv. úhybný manévr, kdy se jedinec vyhne přímé odpovědi na položenou otázku a převede pozornost k jejím souvislostem, aniž by partner komunikace tuto strategii zaznamenal.

pro spekulace, matení a pro zkušené příležitost k obratnému manévrování (Vybíral, 2003)⁸.

Lhaní je ve své podstatě a důsledcích zdrojem mnoha problémů a může být vnímáno jako ohrožení morální základny, na jejímž principu funguje celá lidská společnost (Bok 1978, cit. dle DePaulo, 1996). Člověk lhaním vytváří a do vztahu s oklamávaným vkládá část falešné nebo přinejmenším zkreslené reality (Vybíral, 2003).

Sdělování lží ale nemusí nastolovat problémy vždy - např. v situacích, kdy je jejich výskyt běžný a kdy jsou s nimi všichni účastníci situace, byť implicitně, srozuměni – od již zmiňovaného zdvořilostního setkání, kouzelnického představení, až po méně jednoznačné případy - taktiky prodejců či obsah bulvárních novin. Typickým příkladem jsou rovněž pohádky pro děti, které bychom bez zohlednění kontextu mohli označit za snůšku lživých tvrzení⁹ (Bettelheim, 2000). Ty však od samého počátku naznačují, že nevyprávějí o opravdových skutecích, postavách nebo místech (už začátek „za starých časů“ dává na srozuměnou, že příběh se odehrává ve zcela jiné rovině než v každodenní skutečnosti).

Někteří psychologové zabývající se výzkumem klamání považují lhaní naopak za sociální dovednost (DePaulo & Jordan, 1982; cit. dle DePaulo, 1996) nebo důležitý vývojový mezník (deVilliers & deVilliers, 1978; cit. dle DePaulo, 1996) a dospívají tak k závěru, že lhaní je podmínkou adaptovaného a úspěšného života jedince ve společnosti. Ridley (1999) uvádí názor amerického psychologa Humpreyho, podle něhož je klamání bližních, umění odhalit lež, motivy k ní vedoucí a dovednost manipulovat druhými dokonce smyslem našeho intelektu.

---

⁸ Právě takový způsob komunikace, kdy jedinec používá jazyka, který ponechává na partnerovi komunikace, aby si sám vybral z mnoha možných významů (jež mohou být navzájem rozdílné až neslučitelné), je podle Watzlavicka et al. (1999) vlastností mluvy schizofrenních pacientů. Tato forma komunikace jim ponechává prostor, aby mohli řečené kdykoliv potvrdit, ale také popřít. Jde o následek vyrůstání v patogenním rodinném prostředí, kde jim byla během interakce poskytována tzv. dvojná vazba. Ta znamená takový způsob komunikace, kdy jsou jedinci souběžně sdělovány neslučitelné informace (a to i na úrovni rozporu mezi verbální a neverbální složkou sdělení), aniž by zároveň dostával klíč k porozumění a aniž by měl z této situace možnost útěku (Hartl, Hartlová, 2000).

⁹ V této souvislosti je zajímavý výsledek Bettelheimovy analýzy pohádek (2000), podle které jsou pohádky po celém prepubertální věk) lépe uzpůsobeny ke zprostředkování hodnot, výkladu světa a rozvoji myšlení než věcná objasnění reality dospělých. Ta nejsou pro děti dostatečně srozumitelná, neboť jim chybí potřebná úroveň

2. 2 Typy lží a motivace, které k nim vedou

Výzkum DePaulové et al. (1996) prokázal, že lhaní je pro většinu lidí každodenní záležitostí. Jeho podstatou je vědomý záměr předat nepravdivé sdělení, podle Hartla a Hartlové (2000) nejčastěji za účelem ovlivnění adresáta sdělení ve svůj prospěch, tj. snahou vyhnout se nepříjemnostem či získat určitou výhodu. Lež však mívá nejrůznější hlubší příčiny.

Jako jednu z hlavních pohnutek ke lži uvádí většina autorů *vlastní obranu*. Podle Ekmana (1997) je nejčastějším motivem lži u dětí i dospělých snaha vyhnout se potrestání. Použití lži umožňuje „vylhat se“ z nepříjemné sociální situace, vyhnout se ztrapnění, ale také konfliktu. Konstruování lži v tomto případě probíhá za účelem zabránění odhalení pravdy, jež by však pro jedince mohlo znamenat nejen potrestání ze strany druhých, ale i nepříjemné, až zraňující vnitřní prožitky. Pomocí lhaní se tak realizuje obrana sebepojetí a sebehodnocení. Vzniká zde ovšem nebezpečí zafixování takového postupu.

Z psychoanalytického hlediska je každá obrana psychickou funkcí, pomocí níž se psychika člověka snaží svým způsobem čelit možná nezvládnutelným silám „uvnitř“ jako jsou úzkost, strach, touha, nutkání ublížit, závist a další druhy agrese (Vybíral 2003). Lež pak může jedinec používat jako obranného mechanismu pomocí něhož je ego chráněno před těmito ohrožujícími, úzkost vyvolávajícími myšlenkami a přáními, které působí na nevědomé úrovni.

Procesu klamání a lži se tedy účastní nejen vědomí, ale i nevědomí. Nevědomá složka lhaní může být výsledkem obranných mechanismů ega: jedinec se dopouští lži také proto, že správnou informaci prostě zapomněl nebo ji vytěsnil do nevědomí. Je otázkou, zda lze při dodržení Ekmanových kritérií (1997) takové případy označit za lež.

Výběrovým pohřbíváním některých informací do nevědomé mysli se podle Ridleyho (1999) vyznačuje *sebeklam*. V rámci sebeobelhávání zatlačujeme do nevědomí některé informace, abychom na ně zapomněli, sami sebe přesvědčili o faktu, že jsme v dané situaci obstáli se ctí a chránili tak vlastní sebeobraz (Vybíral 2003).

Dalozová (2002) zabývající se především problematikou dětského lhaní uvádí v souvislosti se lží jako únikem před zraňující realitou termín S. Freuda a O. Ranka – rodinná

---

abstraktního myšlení. Prostředí pohádek tak paradoxně může posilovat orientaci dítěte pomocí „principu reality“, kdy se dítě četnými identifikacemi, porovnáváním a nápodobou učí samo utvářet si názor na životní realitu..

romance - jako příběh, který dítě zkonstruuje, aby se vyhnulo příliš bolestné skutečnosti. Zmiňuje také dětskou motivaci vyjádřit pomocí lži přání („jak by to mělo být“).¹⁰

Také Adler (1994) zdůrazňuje kompenzační podstatu lhaní. V podstatě jde o aktivní fantazijní bájení, kdy si dítě pomocí lži kompenzuje nespokojenost se svou životní situací. V nevědomí takového jedince se podle Adlera skrývá silný pocit méněcennosti, lhaní a vychloubání jsou pak nejpohodlnějšími způsoby, jak realizovat pocíťovanou touhu po uplatnění.

Dalším zdrojem lživých tvrzení založených na nevědomých komponentách jsou potom ustálené kulturní, rodinné nebo individuální vzorce chování, zautomatizovaný zvyk lhát v určitých situacích nebo zritualizovaná řeč, kdy se uživatel jazyka bezmyšlenkovitě uchyluje k bezobsažným frázím (např. „Těší mě.“) U řady frazeologismů, ustálených řečových klišé, pozdravů, rčení a dalších podobných obrátů je zřejmé, že jejich uživatel stěží vyjadřuje skutečnou ochotu, radost, vstřícnost (Vybíral, 2003).

Ekman (1997) uvádí jako druhou nejčastější motivaci *touhu získat obdiv a uznání* okolí, ke kterému nevede jiná cesta než pomocí lži. Také podle DePaulové et al. (1996) jsou lži mnohem častěji používány ve snaze udržet nebo dosáhnout psychického ocenění jako úcty, zalíbení, respektu – tedy za účely sloužícími „self“, než kvůli získání materiálních a jiných vnějších výhod.

Podobně je možné pomocí lži vzbudit a *připoutat k sobě pozornost okolí*¹¹ – konkrétním projevem je např. říci prostě něco zajímavého a zábavného (i když se informace zrovna nezakládá na skutečnosti), a dodat si tak důležitosti (Dallozová, 2002). Lhaní tedy slouží i ke *zvládnutí základních sociálních interakcí* a k *ovlivňování dojmu*, kterým jedinec působí na druhé.

---

¹⁰ Podle Dallozové (2002) se dá nejméně do 7 let věku jen těžko hovořit o lhaní, zejména proto, že dítě potřebuje poměrně dlouhý čas, než začne přesně rozlišovat svět vlastních představ od reality. Zejména v období před nabytím jazykových schopností převládá představivost související se smyslovými vjemy, dítě teprve postupně zjišťuje, jak jeho fabulace působí na druhé a objevuje kategorie pravdy a nepravdy.

¹¹ U hysterií a jiných duševních chorob se často projevuje obsedantně-kompulzivní sklon k vymyšlení si nepravdivých a neskutečných událostí zaměřený k upoutání pozornosti. Jako neúmyslná snaha zviditelnit může být přítomen i u lidí s nadměrnou představivostí a mimořádnými fabulačními schopnostmi, úmysl někoho poškodit není obvykle přítomen (Hartl, Hartlová, 2000).

Lež pomáhá také *udržet některé informace v soukromí*, aniž by jedinec musel tento záměr explicitně sdělovat. Jedinec může nezdědkou používat lež i za účelem *získání pocitu moci* a pomocí manipulace s informacemi si *udržovat kontrolu nad druhými* (Ekman, 1997).

Vyskytují se ale i situace, kdy je lež použita ve prospěch adresáta. Pomocí altruisticky motivovaných lží lze zabránit potrestání druhého a jeho citovým zraněním. Goffman (1999, s. 225) zdůrazňuje *lež ve formě taktního jednání*, jímž „obecnost přispívá k udržení výkonu účinkujících“ a chrání je tak před ponížením a ztrapněním. Takové zkreslování skutečnosti by mělo dokonce probíhat v souladu s jistou „etiketou pro zkreslování skutečnosti“.

Častý výskyt lží s motivací nezranit city druhých či neurazit byl zaznamenán u žen. Pomocí nich pak prý udržují intimitu a podporu ve vztazích. Vysoký výskyt *lichotivých* a *utěšujících lží* dokonce u žen zapříčinil dosažení vyšší míry výskytu lží a následné nepotvrzení domněnky, že v celkovém součtu se lží dopouštějí méně než muži (DePaulová et al., 1996).

Podobným typem je pak *lež ochranná*, která odkazuje k informačně nesymetrickému vztahu, v němž ten, kdo pravdu zná, ji nesdělí nevědoucímu, aby ho chránil. Mohou se vyskytovat ve vztazích terapeutických (např. lékař – pacient), rodinných (rodič – dítě), ale i partnerských, tedy všude tam, kde se informující snaží chránit příjemce informace před předpokládanými nežádoucími dopady sdělení. Sdělení pravdy může mít ovšem nežádoucí dopad spíše na informujícího než informovaného jedince (Vybíral 2003). Jako problematickou vnímám také okolnost, že informující zde samozřejmě vychází především ze svého vidění situace a domnělých následků sdělení pravdy.

Lež jako taková ale může i motivovat, uchovávat určité kouzlo či dodávat správnou atmosféru – především pak v dětském věku. Takovou lež označuje Vybíral (2003) jako „*krásnou*“.

V literatuře - např. již zmiňovaných pohádkách - je často vyzdvihována *spásná lež* či *lež ve formě neuposlechnutí příkazu mocných* (ve smyslu projevu zvůle nebo totalitního přístupu). Její využití dítětem lze brát jako prokázání samostatného myšlení a způsob vymezení vlastního vnitřního prostoru (Dalozová, 2002).

Typy lží objevující se ve virtuální realitě a motivace k nim vedoucí jsou díky specifikům tohoto prostředí do značné míry odlišné. Ve virtuálním prostředí například existují jiné formy vyhnutí se nepříjemné sociální situaci - využití lží zde není potřeba, naopak toto prostředí „motivuje“ k využití lží k cílům, jejichž dosažení je v běžném světě značně

znesnadněno – např. vyzkoušení nové identity. Předmětem následující kapitoly jsou právě specifika internetu, jejich dopad na lidskou komunikaci a na výskyt lži ve virtuální realitě.

2. 3 Charakteristiky internetového prostředí

Klíčovým faktorem pro výskyt lhaní na internetu jsou specifika tohoto prostředí, která mají na lidskou komunikaci významný dopad. Vzhledem k rozsáhlosti této problematiky budou v následující kapitole popsány především ty charakteristiky internetu, které se jeví s přihlédnutím k tématu „fenomén lži“ jako nejvíce relevantní.

2. 3. 1 „Disinhibition effect“

Prostředí internetu je charakteristické tím, že si v něm sdělují lidé či dělají věci, které by v reálném světě neřekli či neudělali. Cítí se méně omezováni, ztrácí zábrany, lze identifikovat absenci úzkosti ze sociálních situací a ztrátu obav z odhalení sebe sama (Joinson, 1998). Lidem také obecně méně záleží na mínění druhých. Dochází k projevům „disinhibition efektu“ (Suler, 2001).

Komunikační disinhibice podle Vybírala (2002, str. 227): „představuje v psychologickém slova smyslu odložení zábran a skrupulí, ztrátu nebo překonání nesmělosti, plachosti a ostychu, v krajních podobách může jít o obcházení tabu a zákazů, tedy o jistou odkázanost či nevázanost na normy, která může být anomální. Pozitivní konotace zahrnují slova jako otevřený, uvolněný, smělý, bez zábran.“

Fenomén prostředí bez zábran má tedy na komunikaci jak pozitivní, tak negativní důsledky. Lidé v kyberprostoru odkrývají své emoce, sdělují si velmi intimní a důvěrné věci nebo se naopak stávají hrubými a nepřátelskými. Výzkumy ukazují, že agresivní chování ve formě slovního napadení (tzv. flaming) se v prostředí virtuální reality vyskytuje až čtyřikrát častěji než v reálném světě (Šmahel, 2003b).

„Disinhibition effect“ se podobně může projevit i ve zvýšeném výskytu lži, předstírání a experimentování, jehož základem je uvádění klamných údajů. Takové chování je v prostředí virtuální reality hůře odhalitelné a lidé se mohou cítit téměř nepostižitelní. I v reálném světě jsou lži raději sdělovány prostřednictvím vzdálenějších modů komunikace jako je dopis či telefon než v přímé interakci (DePaulová et al., 1996).

V následující části uvedu psychologické aspekty komunikace v internetovém prostředí, které zároveň mohou být i příčinami podílejícími se na vzniku disinhibovaného chování. Mým cílem bude vztáhnout je k fenoménu lži na internetu a interpretovat je v tomto kontextu. Tyto faktory jsou vždy navzájem propojeny, ovlivňují se a ústí v komplexnější jevy.

2. 3. 2 Psychologické aspekty komunikace v internetovém prostředí

On-line prostředí nabízí svým uživatelům větší potenciál kontrolovat svou sebe-prezentaci, a tudíž i větší příležitosti k podvádění a překrucování skutečnosti (Cornwell & Lundgren, 2001, cit. dle Ellison et al., 2006). Snadnou možnost lži, přetvářky či dokonce úplné změny identity ve virtuálním prostředí si většina jeho uživatelů náležitě uvědomuje (podrobněji viz. kap. 2.4.3). V následujícím přehledu uvádím faktory se vztahem k fenoménu lži na internetu. Jejich skutečný efekt je samozřejmě velmi individuální. Vždy záleží na osobnosti člověka a jeho rysech: mohou způsobit jen malou odchylku od běžného způsobu chování, ale také mít velmi dramatické následky (Suler, 2001).

2. 3. 2. 1 Omezenost smyslového vnímání

Skutečnost, že se účastníci komunikace navzájem nevidí, neslyší ani necítí, je v internetové komunikaci významnou odlišností od reálného světa. Komunikace se zde odehrává víceméně ve verbální rovině. Při čistě textové komunikaci, kdy rozhovor probíhá pouze psanou formou, je omezenost smyslového vnímání patrná nejvíce.

S tímto omezením se pojí omezení neverbálních složek komunikace. Záchytné body, jejichž zdrojem jsou v komunikaci „tvář v tvář“ především zrakové nebo sluchové podněty, zcela chybí (Mann, Stewart, 2000). Následné ochuzení o všechny složky neverbální komunikace – gesta, mimiku, oční kontakt, pozici těla a jeho polohu v prostoru –

paralingvistické faktory jako tempo, hlasitost, intonaci, zabarvení a tón hlasu, a vůbec všechny bio-sociální aspekty identity komunikujícího člověka (např. věk, pohlaví, etnická příslušnost či úprava zevnějšku) zapříčiňuje jistou dekontextualizaci on-line komunikace (Clarke, 2000). Může být velmi těžké pochopit, jak byla věta míněna, např. rozlišit mezi upřímným a nevážným sdělením či dokonce ironií.

I on-line prostředí vyvinulo jisté techniky, které mohou alespoň částečně tuto důležitou součást lidské komunikace nahradit. K vyjádření emocí či naznačení kontextu komunikace (např. zmiňované ironie) prostřednictvím kombinací určitých znaků jsou užívány tzv. emotikony¹² (Baron, 2005), pocity či zvuky lze popsat také nějakým verbálně ustáleným způsobem.

Ve snaze překonat tato omezení se také objevují nová, sensoricky sofistikovaná prostředí, např. audio-video konference (Suler, 2001). Pokud je komunikace vedena v audio režimu, je možné zaznamenat alespoň hlasovou intonaci. Při video přenosu dokážeme registrovat i mimiku obličeje a gesta, neverbální obsah komunikace se tak mnohonásobně zvětšuje. I přes využití přenosu zvuku a obrazu však nedosahuje vnímání partnera komunikace takových kvalit jako v reálném světě.

Omezenost smyslového vnímání má ve vztahu k fenoménu lži více druhů dopadu. Pomineme-li výše zmiňovaný přenos obrazu, uživatelé se v on-line prostředí navzájem nemohou vidět. Podobně jako u faktoru anonymity jsou tedy pro druhé pouze tím, co sami o sobě prozradí. Informace, které o sobě jedinec sdělí, mohou být pravdivé, ale i zcela zavádějící - jejich přímé ověření je v prostředí internetu znemožněno. S omezeností smyslového vnímání v kyberprostoru se tedy pojí možná proměnlivost identity. Navíc je možné vlastnit identit několik a mezi nimi pak volně přecházet. Samozřejmě lze také zcela utajit svou přítomnost.

V minulosti se také mnoho autorů zabývalo vyvíjením postupů, které by umožňovaly odhalování lži. Snad nejznámějšími znaky, že nám druhý jedinec lže, je vyhýbání se zrakovému kontaktu a narušená koordinace rukou (Křivohlavý, 1995). Pease (2001) uvádí jako jednoznačnou souvislost mezi lhaním a určitými gesty, např. dotýkáním se nosu zakrýváním úst

---

¹² Emotikona je zkratka pro „emotivní ikonu“, např. „☺“. Jde o jednoduché symboly, které používají mnozí uživatelé on-line služeb k vyjádření svých pocitů nebo stavů, které by museli dlouze nebo složitě popisovat slovy. V řeči uživatelů internetu se emotikonám říká „smajlíky“, tento výraz vznikl volným počeštěním původního anglického termínu „smileys“ (Šmahel, 2003b).

nebo mnutím oka a jeho blízkého okolí. Další výzkumy se zaměřily na pozorování mimiky a výskyt některých emocí ve tváři¹³.

Pomineme-li skutečnost, nakolik jsou tyto postupy relevantní¹⁴, naprostá většina vodítek, jak rozpoznat lež, je neverbálních. Právě tento typ informací, které jsou jinak významnou složkou komunikačního procesu, je však v on-line prostředí nedostupný.

Verbální složky, které jsou v počítačem zprostředkované komunikaci zdůrazňovány na úkor neverbálních, je navíc možné lépe vědomě ovládat. Ostatní složky komunikace jsou méně uvědomované a prozrazují více o skutečném prožívání člověka (Goffman, 1999). Prezenci sebe sama tak lze v on-line prostředí ovlivňovat snadněji než v komunikaci tváří v tvář (Walther, 1996, cit. dle Ellison et al., 2006).

2. 3. 2. 2 Anonymita

Možnost vystupovat díky absenci fyzické anonymně má na vnímání internetu jako prostředí bez zábran zásadní vliv. Umožňuje lidem oddělit chování na internetu od reálného světa a jejich skutečné identity (Suler, 2001). Ačkoliv je běžný uživatel internetu ve většině

---

¹³ Lhaní lze z mimiky vypořadovat z toho důvodu, že výrazy některých emocí bývají automatické a bezděké. V 70. letech 20. století byl Ekmanem a Friesenem vyvinut tzv. „kódovací systém obličejových aktivit“ (Facial Action Coding System) sloužící k vyhodnocování metody, jež zaznamenává detailní a velmi drobné pohyby mimických svalů. Nejvýraznější rozdíly byly popsány mezi tzv. falešným, strojeným úsměvem a úsměvem upřímným, ve stavu radosti. Ekman (1979, cit. dle Vybíral 2003) ale upozorňuje, že zkušená lhář dovede „tvarovat“ mimické výrazy velmi podobné těm, jež se za normálních okolností vymykají našemu ovládnání. Většina lidí se však na ovládnání svých mimických svalů a jiných neverbálních výrazů těla nijak speciálně nepřipravuje.

Spojitosť mezi lhaním, psychologickými změnami a fyziologickými reakcemi na úrovni periferie organismu je známa již stovky let. Postupy, používané v dávné minulosti k odhalování pravdy a lži, i přes zdánlivou bizarnost nepostrádaly racionální jádro - například odhalování pachatele vraždy na základě polykání zrněk suché rýže ve staré Číně nebo očichávání podezřelých osob čarodějem u afrických domorodých kmenů. Z pohledu současné fyziologie je známo, že emoční aktivita, která má původ ve výrazné úzkosti a strachu, snižuje činnost slinných žláz (sucho v ústech před důležitou zkouškou nebo pohovorem). Další z fyziologických reakcí na psychický podnět je i nadměrné pocení.

Fyziodetekční metody, využívané např. v oblasti kriminalistiky, jsou založeny na poznatku, že pro lidského jedince je přirozené mluvit pravdu, většina lidí tedy projevuje při lhaní zvýšenou hladinu emočního napětí, která se manifestuje fyziologickými změnami na periférii jejich organismu. Tyto změny jsou pak snímány a vyhodnocovány k tomu určenými přístroji - v minulosti to byl „detektor lži“, v dnešní době polygrafické testování (Vymětal 2002).

¹⁴ Vrij (2001) došel vyhodnocením množství provedených výzkumů k závěru, že neexistuje typické neverbální chování, které by u osoby jednoznačně prokazovalo lež. Počet případů odhalení lži se v experimentech pohyboval mezi 40 - 60%, což odpovídá počtu odhalení vlivem náhody. Neverbální projevy jako je lhářovo uhýbání pohledem a neklid rukou se potvrdily v daleko menší míře, než bylo očekáváno. Většina lidí přesto stále věří v existenci typických projevů prozrazujících lhaní.

případů anonymní jen v omezené míře a počítačový odborník se prostřednictvím odhalení místa, odkud jedinec k internetu přistupuje, může dostat přímo k jeho reálné identitě (Šmahel, 2003b), mnoho lidí se v tomto prostředí cítí méně zranitelnými a odpovědnými za své aktivity.

Atmosféra anonymity vede uživatele k nesvázanosti v projevování vlastních pocitů, fantazií a snů, které mohou mj. zpochybňovat sociální normy a jež by se za normálních okolností zdráhali projevit navenek (Reid, 1991). Stejně tak může podnítit výskyt lhaní a jeho dalších projevů. Jedinec nabývá vědomí svobody, dojmu nemožnosti ověření sdělovaných informací (což v mnoha případech skutečně platí) a také se zbavuje strachu ze sankcí v případě odhalení lži.

2. 3. 2. 3 Asynchronicita komunikace

Prostřednictvím e-mailu, asynchronních diskusních skupin, webových stránek atd. spolu lidé nekomunikují v reálném čase. I v relativně synchronních prostředích jako jsou chaty nebo různé MU* formáty¹⁵ jsou reakce ve srovnání s reálným světem alespoň částečně zpožděné.

Domnívám se, že právě tato prodleva při odpovědích může být dalším faktorem, který nastoluje lepší podmínky pro výskyt lži. Odloženou reakci lze lépe promyslet a jedinec není v prostředí virtuální reality ničím nucen reagovat ihned.¹⁶

2. 3. 2. 4 Záznam komunikace

Významným specifikem kyberprostoru je také možnost nepřetržitě zaznamenávat tok komunikace a tyto záznamy ukládat – ve formě textu či audio- a videozáznamů. Na rozdíl od reálného světa tak mohou mít uživatelé internetu k dispozici podrobné záznamy toho, co, komu a kdy bylo řečeno. Také ve své e-mailové schránce či v profilech, jimiž se jedinec prezentuje na

---

¹⁵ Jde o virtuální prostředí založená na využití textu, jedním z typů jsou například tzv. MUDy - víceuživatelská prostředí, do nichž každý návštěvník vstupuje v podobě vymyšlené postavy, tedy jakési on-line hry (Mann, Stewart, 2000).

¹⁶ Právě výskyt pauz v řeči a zpomalené vyjadřování se v hodnocení experimentů Vrijem, Edwardem a Bullem (2001, cit. dle Vybíral, 2003) ukázaly jako jedny z nejspolehlivějších faktorů při detekci lhaní. Sledování pauz v řeči (v 61% případů se vyskytlo více pauz v řeči u jedinců, kteří nemluvili pravdu) a reakčního času odpovědi je s jistými výhradami uskutečnitelné i v prostředí synchronní komunikace prostřednictvím internetu.

chatu, diskusních skupinách atd. a které jsou podobně jako jeho „nick“¹⁷ základem komunikace v těchto prostředích, má jedinec uložené informace, které o sobě, ať už explicitně či nikoliv sděluje ostatním uživatelům. Dostupnost těchto údajů společně s podrobnými záznamy předchozí komunikace může podle mého názoru umožňovat věrohodnější konstruování faktů, které neodpovídají realitě, či dokonce plynulý přechod mezi identitami.

Pokud v této souvislosti pomineme vliv vnějších důkazů a zaměříme se jenom na podstatu lhářova chování, rozlišuje Ekman (1997) dvě hlavní skupiny důvodů, proč je lež nejčastěji neúspěšná. První se týkají faktu, že jedinec, který se dopustil lži, není často dostatečně připraven udržet zvolenou linii svého chování (typickým příkladem je, že zapomene, co uvedl při jiné příležitosti), druhá se vztahuje k emocím a „neuhlídání“ vlastního chování (reakci na otázku, kterou lhář neočekával a není na ni připraven, doprovází určité typické neverbální chování, významnou roli zde hraje především strach z prozrazení).

Z výše uvedených specifík je patrné, že mnohé z těchto faktorů jsou v prostředí internetu eliminovány. Záznam komunikace a další údaje dostupné v prostředí internetu pomáhají zachovat zvolenou linii chování. Usvědčující neverbální doprovod jako projev emocí, kterým by lež mohla být doprovázena při interakci tváří v tvář a který není ve virtuálním prostředí patrný, a časové prodlevy umožňující reakci lépe promyslet byly předmětem předcházejících kapitol. V on-line komunikaci částečně odpadá i strach z reakce při prozrazení, a to díky možnosti komunikaci kdykoliv ukončit.

2. 3. 2. 5 Možnost komunikaci ukončit

Základní vlastností komunikace v reálném prostředí je, že člověk nemá možnost *nekomunikovat*. Nelze se nijak neprojevat, nic nesignalizovat: např. pomocí vyhýbání se očnímu kontaktu člověk sděluje, že nechce s nikým hovořit ani být nikým osloven. I mlčení má význam sdělení. Jde o zcela stejný typ výměny informací jako je vzrušená diskuze (Watzlawick et al., 1999). Jednoduché není ani z komunikace uniknout.

On-line komunikace je v tomto aspektu značně odlišná: není nic snazšího než nereagovat nebo virtuální prostředí náhle opustit. Účastník komunikace nemůže vědět, proč

---

¹⁷ Ve většině virtuálních prostředí vstupuje každý člověk do interakcí s druhými pod určitou přezdívku, která může být odvozením jeho reálného jména, ale také velmi tvořivým pseudonymem. Reflektuje tak určité aspekty osobnosti jejího nositele, např. jeho zájmy (Reid, 1991).

jeho komunikační partner neodpovídá. Může to být způsobeno mnoha různými příčinami - od technických potíží až po rozhodnutí jednoho z partnerů komunikaci náhle ukončit – ať už z důvodů souvisejících s komunikací samotnou či s virtuálním světem vůbec nesouvisejících, např. příchodem návštěvy. Specifika virtuálního světa rovněž umožňují se na technické důvody pouze vymluvit.

Tyto okolnosti mohou být rovněž považovány za spouštěcí faktory chování, kterého by se jedinec v reálném světě nedopustil – včetně lhaní a předstírání. Možnost komunikaci kdykoliv ukončit zbavuje uživatele internetu strachu z důsledků jeho chování – v případě odhalení nekonzistence jeho sdělení může komunikaci nejen kdykoliv ukončit, ale rovněž z prostředí, kde vystupoval (chatová místnost, diskusní skupina) bez zanechání stop natrvalo zmizet.

2. 3. 2. 6 Překračování územních hranic

Technologie internetu umožňuje překonat prostorové bariéry a eliminuje i značné geografické vzdálenosti. Výsledkem je přístup i k uživatelům, jejichž svět je tomu našemu více či méně vzdálený.

Nemůže mít tato okolnost za následek, že takového komunikačního partnera a s ním probíhající komunikaci považujeme za méně „reálné“? Taková komunikace zasahuje do našeho osobního světa pravděpodobně menším dílem, než kdyby šlo o prostorově bližší či dokonce fyzicky přítomnou osobu. Je možné, že si díky této vzdálenosti tolik nepřipouštíme následky našich lží, a pokud by byly odhaleny, nezáleží nám na nich méně?

Samozřejmě pro nás může být stejně důležité, aby i taková komunikace probíhala na pravdivém podkladě (vždyť mnohé vztahy z on-line prostředí jsou následně převedeny i do reálného světa). Ale dopustit se v on-line komunikaci lži je ve většině případů zřejmě podstatně jednodušší: pro člověka z velmi odlišného prostředí bude daleko obtížnější odhalit nepravděpodobnost našich tvrzení či si informace jakkoliv ověřit a tento fakt může některé uživatele k experimentům přímo vybízet.

Překonávání prostorových bariér umožněné technologií internetu se úzce pojí s vysokým počtem dostupných vztahů.

2. 3. 2. 7 Pluralita vztahů

Pro on-line prostředí je specifický rovněž přístup k mnoha vztahům v krátké časové periodě či dokonce současně (Suler, 1996). Na rozdíl od reálného světa i nesmělý člověk může s relativní snadností oslovit a navázat vztahy s větším množstvím lidí. Pokud nás komunikace s určitým člověkem přestane bavit nebo se objeví problémy, není nic jednoduššího než začít rozhovor s někým jiným.

Z plurality on-line vztahů lze podle mého názoru vyvodit předpoklad, že ne všechny virtuální vztahy budou pro nás mít takovou hodnotu jako vztahy z reálného světa. A pokud každého jednotlivce, s nímž komunikujeme, nepovažujeme za tak důležitého, může být snadnější dopustit se ve vztahu k němu lživého chování - snižuje se totiž obava z jeho možné negativní reakce na odhalení lži. Také případné následné ukončení vztahu není pro uživatele internetu takovou ztrátou – obvykle je totiž snadno nahraditelný¹⁸.

2. 3. 2. 8 Rozštěpení virtuálního a reálného světa

U některých osob může dojít ke striktnímu rozdělení virtuálního a reálného světa. Lze nabýt pocitu, že komunikace on-line je hra, kde nefungují pravidla a neplatí normy, kterými se jedinec řídí v reálném životě. Je možné si vytvořit imaginární identitu, do které člověk vstupuje připojením k internetu a odpojením se vrací zpět ke svému běžnému životu. Jde o tzv. rozštěpení imaginace (Suler, 2001). Jedinec pak snadno nabývá dojmu, že nemusí nést odpovědnost za své chování ve virtuálním prostředí¹⁹.

---

¹⁸ Poslední dvě specifika on-line prostředí (překračování územních hranic a pluralita vztahů) mohou mít samozřejmě i opačný efekt. V prostorově vzdálených vztazích a vztazích, kterých je k dispozici vysoké množství, se může v jistém ohledu tendence ke lži naopak snižovat. V některých situacích si totiž lze dovolit větší upřímnost než v realitě a charakteristiky internetu dokonce otevřenost přímo podporují. Tato dvojznačnost je následkem pozitivního a negativního způsobu, jímž se projevuje komunikační disinhibice (viz. kap. 2.3.1).

¹⁹ Vytváření nereálného světa může být podpořeno také fenoménem, nazývaným Sulerem (2001) jako solipsystická introjekce. Svět kyberprostoru, v kterém se pohybujeme a v kterém se odehrává naše komunikace, je pouze v naší hlavě (mysli). Vychází především z nedostatku podnětů, které jsou jinak přítomny v komunikaci v reálném světě. Osoba, se kterou komunikujeme, jako by byla vložena do naší psychiky, dochází k introjekci a my jí – kromě rysů, které uvádí sama skrze textovou komunikaci -přirážujeme také rysy podle našich přání a potřeb.

2. 3. 2. 9 Neutralizace reálného statusu

V internetovém prostředí se stává vedlejším a nepodstatným fakt, jaké postavení má v reálném světě osoba, se kterou komunikujeme. Díky anonymitě a neviditelnosti jej často ani neznáme. Rasa, pohlaví, věk, postavení, se zde nijak zvlášť nezohledňují, „kdo je kdo“ v realitě ztrácí v on-line prostředí význam. Následkem toho dochází k minimalizaci autorit (Suler, 2001).

Pozitivním projevem je okolnost, že v kyberprostoru má téměř každý rovnocenné příležitosti vyjádřit sám sebe, oslovit druhé atd. Jediné, co zde může určovat výhody oproti jiným, jsou jazykové a stylistické dovednosti, myšlenky, výdrž v komunikaci a znalost používané technologie, komunikačního programu. Ztráta respektu se však podle mého názoru může znamenat právě zvýšenou míru obcházení zákazů, nevázanosti na normy, a tedy výskytu lží.

2. 4 Fenomén lhaní v prostředí internetu

2. 4. 1 Výskyt lži na internetu

Mezi uživateli je značně rozšířeno tvrzení, že internet je prostředím, kde se obecně mnoho lže. Před hrozbou záměrného podvodného jednání prostřednictvím internetu varují již řadu let i někteří výzkumníci. Floridi (1995) upozorňuje, že díky své cenové dostupnosti a interaktivitě, kdy každý uživatel může být na rozdíl od běžných médií zároveň i přímým autorem a šířitelem informací, je internet snadnějším zdrojem masové dezinformace než jiná média. Cenzura těchto informací je v podstatě nemožná a se stoupajícím počtem uživatelů internetu a jejich technickou gramotností se stává riziko dezinformace reálnějším.

V této kapitole se zaměřím především na nepravdivá tvrzení, která uvádějí jednotliví uživatelé sami o sobě a které jsou pro prostředí internetu charakteristické z důvodu jejich nesnadné proveditelnosti v reálném světě.

Internet zahrnuje více typů prostředí, výskyt lží (a informovanost o nich) se zde může značně odlišovat. Chandler a Roberts-Young (1998) poukazují na fakt veřejného zdůrazňování radikálních transformací identity, které je možné provádět prostřednictvím chatu či anonymní e-mailové komunikace, potenciál využití domovských stránek k takovému jednání je však přehlížen. Ty přitom hrají v prezentaci vlastního „já“ čím dál větší roli, míra jejich autenticity je však nejasná.

Podle Döringové (2002) umožňují webové stránky oproti komunikaci tváří v tvář prezentovat jen ty charakteristiky vlastní osoby, které si sami zvolíme – jde tedy o svobodnější, výběrovou prezentace sama sebe, například ve formě opomenutí zásadních údajů, úmyslného uvedení zavádějících informací nebo jejich překroucení. Rovněž odpadá tlak v souladu s touto prezentací i jednat, popř. čelit konfrontaci v případě nesouladu (i prezentovaných skutečností s realitou), což může na jednu stranu podpořit zvýšené sebe-odhalení a autenticitu (self-outing), ale také podněcovat vědomou přetvářku a lhaní na straně druhé. Na druhou stranu naprostá většina autorů (v 91%) hodnotí své vlastní stránky či stránky ostatních (78%) jako spolehlivé a autentické (Buten, 1996).

Burnett a Buerkle (2004) varují před možným zneužíváním podpůrných diskusních skupin a diskusních fór. Odhalení zavádějících informací či předstírané sdílení stejného problému (např. zdravotního) může mít na ostatní členy skupiny devastující dopad – vedoucí k pocitu hrubého poškození skupinových norem a hodnot důvěry.

V souvislosti s výskytem lží a názory na jejich rozšířenosti se vyskytuje zajímavá tendence, která by se dala definovat jako “všichni lžou, já to ale nedělám”. Caspi a Gorsky (2006) ve své analýze chování v on-line prostředí zjistili, že zatímco většina respondentů se domnívala, že lhaní je v prostředí internetu velmi rozšířené, jenom třetina z nich se ho sama dopouští.

Ačkoliv se tedy lež a klamání nejvíce preferovanou strategií většiny uživatelů, nejsou tyto praktiky v prostředí internetu neobvyklé (Spitzberg, 2006; Fox, 2000; Whitty, 2002). Nyní se zaměřím především na prostředí chatů – ty se vyznačují poměrně vysokou anonymitou a předpokladem, že jejich uživatelé jsou na výskyt lží zvyklí. Pro porozumění fenoménu lhaní na internetu je důležité pochopení souvislostí jednotlivých charakteristik uživatelů ve vztahu k jejich lhaní.

Výzkum Whittyové (2002)²⁰ ukazuje na významný vliv pohlaví a délky doby strávené na chatu. Muži lhali častěji než ženy a lidé, kteří na chatu trávili 0-2 hodiny týdně, více než ti, kteří chatovali 11 a více hodin za týden.

Zajímavé je, že doba strávená na chatu se projevila ve smyslu, že čím více času strávili lidé na chatu, tím byli otevřenější a méně lhali. Whittyová (2002) se domnívá, že rozvoj důvěry je v prostředí internetu stejně jako v reálném světě postupným procesem a jedinec potřebuje strávit s komunikačním partnerem více času, než o sobě začne sdělovat osobní informace²¹. Díky neobeznámenosti s tímto způsobem komunikace tedy člověk pociťuje odhalování informací ze svého soukromí jako ohrožující, k větší otevřenosti a pravdivému informování pak potřebuje získat více času a zkušeností. Whittyová (2002) poskytuje i alternativní vysvětlení: těmto příležitostným návštěvníkům chatu chybí záměr využívat chat jako pravidelné komunikační médium, místo toho jej využívají jako prostředek zábavy a k experimentům s různými rolemi.

Z jiných výzkumů vyplývají spíše opačná zjištění: Caspi & Gorsky (2006) udávají, že více lhali a podváděli částí uživatelé internetu než příležitostní, a zkušení uživatelé než začátečníci. Vysvětlením může být fakt, že čím je člověk v prostředí internetu zkušenější, tím více si uvědomuje možnost lži a přetvářky a sám jí rovněž využívá. Nejčastější zjištěnou motivací k on-line podvodu byla „hra“ (v průběhu lhaní prý většina dotazovaných zažívala pocity radosti) na jedné straně a snaha chránit své soukromí na straně druhé. Také podle Whittyové (2002) lhali mnozí uživatelé z „bezpečnostních důvodů“ (především ženy a mladí lidé), což znamená zatajování informací za účelem znemožnění odhalení své pravé identity ostatními uživateli.²²

---

²⁰ Výzkum byl proveden na 320 respondentech s rovnoměrným rozložením pohlaví ve vzorku, věkovým průměrem 21,3 let. Výzkumný soubor však nebyl vybrán náhodným výběrem, závěry tedy nemohou být považovány za reprezentativní pro celou populaci.

²¹ Toto vysvětlení ale nelze považovat za příliš adekvátní. Whittyová (2002) sledovala pouze celkový čas strávený na internetu. Ten může být rozdělen na komunikační akty s velkým počtem lidí, naproti tomu jedinec trávící na chatu menší množství času jej může věnovat výhradně několika málo osobám a dosáhnout tak vyššího stupně důvěry mnohem rychleji. Navíc se ukazuje, že otevřenost se s vlastním lhaním nevyklučuje: pozitivní názor na „normálnost“ lhaní nijak lidem nebrání se na internetu více otevřít a komunikovat i o intimních detailech svého života - a také vydávat se za někoho jiného (Šmahel, 2006b).

²² Různé formy klamání také jsou spojeny s odlišnou motivací - např. utajováním své pravé identity jedinec obvykle sleduje zájem zachovat soukromí, zatímco změna pohlaví je obvykle vnímána jako hra s různými rolemi a objevování nových aspektů „já“. Záměry doprovázející různé formy klamání jsou následně spojeny také s odlišným hodnocením lži - např. mírou negativních reakcí, pokud je odhalena (Utz, 2005).

I přestože chatové místnosti mohou pro své uživatele zajistit anonymní prostředí, zdá se, že (převážně mladšími ženami) tak nejsou vnímány. Pravděpodobně jde o přenos zkušeností z reálného prostředí do on-line vztahů. Ženy a mladší uživatelé jsou možná také více tázáni na osobní údaje a detaily z osobního života, které - jsou-li tyto otázky pravdivě zodpovězeny - mohou vést až k odhalení jejich skutečné totožnosti. Raději než dosažení potenciálně kvalitního, upřímného vztahu pak tyto respondentky volí možnost o svých údajích zalhat. Obtěžování v on-line prostředí může vést až k vážným problémům Brail (1996, cit. dle Whitty 2002).

Jak je to s lhaním u českých uživatelů internetu? Výsledky reprezentativního šetření, které proběhlo v nedávné době a které zahrnuje popis chování uživatelů v této oblasti, bohužel zatím nejsou k dispozici. Uvedu tedy alespoň výsledky Světového projektu o internetu ze září 2005. 28% českých respondentů určitě nebo spíše souhlasí s položkou „Lhaní na internetu považují za normální“, přičemž statisticky významné rozdíly byly mezi muži a ženami - muži souhlasili častěji. Rovněž mladší respondenti považují lhaní na internetu častěji za normální, v součtu s tímto tvrzením souhlasilo 38% respondentů ve věku 12-15 let oproti 20% 41-50letých. Tyto odlišnosti lze do jisté míry vysvětlit tím, k čemu různé věkové kategorie internet využívají a v jakých prostředích se zde vyskytují - např. chaty, kde se pohybují především adolescenti, jsou vnímány jako prostředí „lži a přetvářky“ (Šmahel, 2003b). Dalším vysvětlením je, že mladší uživatelé na internetu sami více lžou, např. experimentují se svou identitou a vydávají se za někoho jiného, a proto se mohou domnívat, že v prostředí internetu jde o běžné chování. Tak tomu bylo v obou předešlých výzkumech - mladší uživatelé lhali častěji než uživatelé vyššího věku (Caspi & Gorsky, 2006; Whittyová, 2002), což se projevilo především v případech lži o svém věku.

Byla prokázána pozitivní korelace mezi počtem hodin strávenými na chatu a názorem na lhaní na internetu – čím více času stráví jedinec na chatu, tím spíše se domnívá, že lhaní na internetu je normální. Tento výsledek je tedy v přímém rozporu se zjištěním Whittyové (2002).

Lidé s pozitivním názorem na lhaní na internetu častěji uváděli, že se již ve virtuálním prostředí zkusili vydávat za někoho jiného a zároveň uvádějí, že „na internetu odhalují soukromé detaily ze svého života, které běžném životě nesdělují a že „vyjadřování na je pro ně snazší než v běžném hovoru“. Zdá se tedy, že pozitivní názor na „normálnost“ lhaní nijak lidem

nebrání se na internetu více otevřít a komunikovat i o intimních detailech svého života - a také vydávat se za někoho jiného (Šmahel, 2006b).²³

Světový projekt o internetu přinesl také zjištění, že 62% českých uživatelů se domnívalo, že na internetu jsou morální pravidla určitě nebo spíše jiná než ve skutečném světě. Odpovědi na tuto otázku souvisely nejvíce právě s výše zmíněnou položkou „lhaní na internetu je normální“. Kdo na ni odpověděl kladně, častěji souhlasil i s odlišností morálních pravidel (Šmahel, 2006b). Stejně jako předchozí otázka však i tato odkazuje spíše k postojům či domněnkám lidí, nelze z ní přímo vyvozovat, že by se tito lidé zároveň i odlišně chovali. Také formulace „jiná morální pravidla“ může pro každého představovat něco odlišného.

2. 4. 2 Typické on-line lži

Zatímco v on-line prostředí se mohou objevit mnohé typy lží z reálného prostředí, naopak to neplatí. Internet umožňuje experimenty nebo druhy klamání, které v komunikaci tváří v tvář proběhnout nemohou (změna nebo zatajení některých navenek viditelných rysů lidské identity). Důležitým rozdílem přitom není jen fyzická distance, ale také možnost odpojení se ve chvíli, kdy nám daná situace přestane vyhovovat nebo když vzbudí podezření (viz. kap. 2.3.2).

Nyní ponechám stranou výskyt nepravdivých informací na webových stránkách (např. za účelem zneužití v komerční sféře) atd., kategorii různých polopravd a drobnějšího přikrašlování skutečnosti, které se objevuje i v reálném prostředí, a budu se věnovat typickým lžím spojených s vlastní prezentací jednotlivců, které jsou pro prostředí internetu charakteristické z důvodu jejich nesnadné realizovatelnosti v běžném prostředí a které se objevují především v synchronních prostředích.

---

²³ Podle mého názoru jde nejspíše o „dvě strany téže mince“: pokud jedinec využívá anonymitu prostředí, využívá ji jak k experimentování (prostřednictvím lži), tak i ke sdílení osobních témat. V tomto případě se však může spíše než o osobní údaje, které by odhalovaly jeho identitu a mohly být zraňující, jednat o svěřování se se svými názory a problémy. Navíc se domnívám, že otázka obsahuje dvě různé konotace: jedinec považuje lhaní na internetu za normální, protože si je vědom častého výskytu tohoto jevu v on-line prostředí, osobně s ním však může ostře nesouhlasit (otázka tedy vůbec nemusí vyjadřovat skutečně „pozitivní“, vstřícný názor na lhaní). Druhou možností je, že uživatel považuje lhaní na internetu za normální, protože je pro něj lež přirozeným aspektem on - line prostředí a on sám této možnosti využívá, popř. není výrazně proti tomuto jednání.

V analýze chování na chatech od M. Whittyové (2002) se respondenti dopouštěli²⁴ nejvíce lži o svém věku, pohlaví, zaměstnání, vzdělání a příjmu, a to vždy tak, aby se údaje spadající do posledních tří kategorií jevíly lépe jsou ve skutečnosti. Muži se dopouštěli lži vždy více než ženy - v kategoriích zaměstnání, vzdělání a příjmu byly odlišnosti mezi pohlavími poměrně významné.²⁵

Zcela nejčastějším typem lži bylo uvádění nepravdivých údajů o pohlaví a věku: muži se dopustili lži o svém pohlaví ve 28 % případů, o věku dokonce v 63 % případů!²⁶ Svě pohlaví změnilo 18 % a věk 60 % žen. Nejběžnější lži se tedy týkaly základních kategorií charakterizujících jedince.

Většina osob, které na internetu změni své charakteristiky, se však přitom necítí být lháři. Takový akt je vnímán spíše jako druh experimentování nebo výzkumné činnosti, která umožní vyzkoušet si „na vlastní kůži“ některé nové charakteristiky nebo být někým zcela jiným, kým se v reálném světě stát nemůžeme – ať už jde o postavení, jehož získání je v reálném světě velmi obtížné nebo změna charakteristik jako pohlaví a věk, jenž nejsou umožněny vůbec.

2. 4. 2. 1 Experimentování s identitou

Možnost prezentovat vlastní osobu nejrozličnějšími způsoby je jednou z nejzajímavějších možností, které internet nabízí. Jako prostředí, ve kterém lidé poměrně běžně využívají možnosti vyzkoušet různé typy osobností a chování – a to jak v pozitivním, tak negativním smyslu, jej popisuje mnoho autorů (Rheingold, 1993; Reid, 1991; Turkle; 1995; Suler, 2000 a další).

---

²⁴ Z výzkumné zprávy bohužel není jasná formulace otázek ani nebylo jinak specifikováno, o jak časté chování se jedná. Je však velký rozdíl, zda byla otázka položena tak, aby měřila opakované chování nebo jeho ojedinělý výskyt.

²⁵ Tyto rozdíly mohou být vysvětleny pomocí tradičních teorií vztahů mezi pohlavími: muži mají obecně větší tendence ke zdůrazňování dosaženého vzdělání a kariéry než ženy, ty také preferují inteligentnější, více ambiciózní muže, kteří dosahují vyššího socioekonomického statusu (Wright, 1999, cit. dle Whitty). Muži tedy mohou lhát, aby se svým protějškům jevíli jako sexuálně přitažlivější. Vzhledem ke zjištěním předchozích výzkumů o mužské preferenci fyzicky atraktivnějších žen by bylo zajímavé prozkoumat, zda ženy naopak v prostředí internetu prostřednictvím lži zvyšují svou fyzickou přitažlivost.

²⁶ Tyto údaje uvádím pouze pro ilustraci, nešlo o šetření na reprezentativním vzorku populace! Informace reprezentující chování všech uživatelů internetu nejsou bohužel dostupné (což vyplývá ze samé povahy internetu).

Podle Čermáka a Navrátila (1997, s. 63) virtuální realita otevírá prostor pro „dramatickou konstrukci vlastní identity, poskytuje příležitosti pro promýšlení podstaty self, vymezení života a inteligence“. Walther (1996, cit. dle Hancock & Dunham, 2001) předpokládá, že uživatelé internetu využívají výhod jím limitované komunikace k tzv. selektivní sebe prezentaci. Protože počítačem zprostředkovaná komunikace zajišťuje pouze textové informace, uživatelé mohou k prezentaci sebe sama záměrně volit jen své pozitivní vlastnosti (např. smysl pro humor). Ty pak předkládají svým protějškům, zatímco ostatní vodítka, která běžně nemívají pod kontrolou (fyzické znaky, neverbální chování), jsou minimalizovány.

Různé studie dokazují, že v oblasti mezilidské komunikace jsou za každých okolností velmi význačné určité znaky komunikačního partnera - jako např. pohlaví, věk a rasa. Vypadá to, jako bychom byli v sociálních interakcích téměř paralyzováni, pokud neznáme tyto základní charakteristiky. Ačkoliv v prostředí internetu nejsou na rozdíl od reálného prostředí bezprostředně pozorovatelné, základní orientace podle nich zřejmě probíhá i tady. V mnoha on-line prostředích je na odhalení kategorie věku a pohlaví vyvíjen velký tlak (Wallace, 1999). Například při vstupu do některé mezinárodní chatovací místnosti se člověk obvykle nejdříve setká s dotazem na „A-S-L“, tedy „age-sex-location (věk, pohlaví, místo)“.²⁷

Vzhledem k chybějícímu fyzickému ztělesnění pohlaví a ostatních fyzických složek identity se základním způsobem jejich prezentace stávají tzv. nicky, používané především v chatovém prostředí. Ty např. informaci o pohlaví obsahují velmi často (Subrahmanyam et al., 2004). A právě způsob prezentace těchto základních charakteristik je základem manipulace s nimi: k vytvoření virtuální osoby opačného pohlaví mnohdy stačí vybrat vhodné jméno a zvolit své pohlaví v hlavní nabídce

Svou skutečnou identitu jako soubor rysů, které jedince charakterizují (Hartl, Hartlová, 2000) lze pozměnit pouze nepatrně, jen v některých ohledech – např. věk, vnější vzhled, osobnostní rysy, anebo volně experimentovat a vůbec neklást hranice fantazii. Je ovšem třeba si uvědomit, že i pouhou změnou jedné z výše uvedených základních charakteristik (např. mužské/ženské pohlaví) obvykle dochází ke komplexně vnímané změně identity.

---

²⁷ Je možné, že díky charakteristikám on-line prostředí je kategorie rasy nahrazena položkou „místa“, na kterém je jedinec přítomen nebo odkud pochází. To však k etnickému původu rovněž, i když nepřímou, odkazuje.

Zatímco tradiční pojetí identity předpokládalo její homogenitu a stabilitu v čase, postmoderní teorie vnímají identitu spíše jako seskupení na sobě nezávislých sub-identit, které jsou v běhu každodenního života vždy znovu konstruovány a vztahovány k sobě navzájem, aby podpořily její koherenci (Döring, 2002)

Experimentování s identitami je důležitou částí lidského vývoje, hodnotnou pro osobní růst. Nemusí se omezovat jen na období dospívání - obzvláště v moderní společnosti, kde se životní styl a kariéra často a rychle mění, se mnozí z nás znovu a znovu vrací k otázce své hodnoty a víry a znovunastolení svých životních cílů. Tento model je znám pod zkratkou MAMA – moratorium/achievement/moratorium/achievement, který zachycuje střídající se fáze „hledání“ a „dosažení“ jistého stavu identity (Wallace, 1999). Zatímco v realitě jsme silně limitováni naší fyzickou stránkou a také důsledky našeho konání, prostřednictvím internetu lze vyzkoušet téměř cokoliv.

Prožívání fiktivní situace umožňuje prozkoumat možnosti vlastní osoby v odlišném světě – přinese totiž informace, jak druzí lidé na takovou osobu reagují, a to v bezpečí virtuální reality. Bowkerová a Tuffin v této souvislosti (2003) připomínají, že on-line komunikací umožněná vizuální anonymita neutralizuje fyzické rozdíly, které jsou při interakci tváří v tvář patrné na první pohled a umožňuje tak lidem s fyzickým handicapem zažít pocit nestigmatizované identity, participovat na sociálních interakcích zbavených stereotypů a předsudků založených na fyzickém vzezření. Zatímco předchozí výzkum prokázal význam fyzického vzezření pro formování prvního dojmu, v on-line prostředí se tímto identita stává záležitostí nezávislou na fyzické stránce (Poster, 1997, cit. dle Bowker & Tuffin, 2003)

Při této příležitosti vzniká otázka, zda člověk účastníci experimentu s identitou vyjadřuje charakteristiku, která je uvnitř něj přítomná a kterou si nyní přeje vyjádřit, protože mu to není v reálném světě umožněno, nebo jde o zcela nereálný aspekt osobnosti (Antunes, 1999). V každém případě může být lidské ego ve virtuálním světě do jisté míry osvobozeno od spoutávajícího vlivu reality a otevírají se zde možnosti pro exploraci a objevování (Burianová, 2000).²⁸

Jelikož jednou z „nejuctívanějších“ charakteristik je v naší společnosti pohlaví, reakce na jeho změnu mohou být i značně bouřlivé (Reid, 1991). Tato jedna z nejrozšířenějších forem

---

²⁸ Je však nutné si uvědomit, že tato i tato skutečnost může být vnímána jako podvod a zrada. Daná on-line komunita může na takové oklamání reagovat velmi podrážděně, může jít až o ohrožení jí vyznávaných hodnot a norem.

experimentování je diskutována především v souvislosti se synchronními typy prostředí – chaty a MUDy²⁹. Pomocí jejího podrobnějšího rozvedení nyní přiblížím celou oblast experimentování v prostředí internetu.

2. 4. 2. 2 Gender – swapping (změna pohlaví)

Změna pohlaví je v synchronních prostředích a MUD velmi častým jevem. V jedné ze studií bylo na určitém japonském MUDu přihlášeno 1,5 milionu uživatelů, mezi registrovanými členy připadala na 4 skutečné muže 1 skutečná žena. Ve hře byl však poměr mužských a ženských postav 3:1. Tisíce hráčů tedy využily možnosti změny pohlaví (Burianová, 2000).

Zajímavým tématem spojeným s touto formou klamání jsou pohnutky k ní, především porovnáme-li je s motivací ke lži v reálném světě (viz. kap. 2.2). Přístup uživatelů k osobě ženského charakteru je obecně - v MUDech i na chatech odlišný než k mužskému. Suler (2001) ke změně pohlaví z mužského na ženské uvádí tyto důvody: v anonymitě virtuálního prostředí lze vyjádřit ženské stránky osobnosti svobodně, bez tlaku kulturních stereotypů. Ženská role rovněž vyvolává více pozornosti³⁰. Pomocí osoby s ženským pohlavím lze blíže prozkoumat vztahy mezi muži a ženami, získat nový náhled. Vydávání se za osobu ženského pohlaví může být motivováno také snahou profitovat z ženské role – ta totiž přináší mnohé výhody: žena získává větší podporu od ostatních, jsou k ní vstřícnější a ochotnější poradit³¹. Dalším důvodem mohou být jedincovy vědomé či nevědomé homosexuální tendence, ženská postava je pak vytvořena za účelem hledání romantiky a intimity. Rovněž transsexuálové a transvestité mohou preferovat ženské postavy.

Dalším možným motivem může být touha po zážitku erotické přitažlivosti vlastní osoby. Zatímco ženské tělo je západní společností shledáváno atraktivní, mužské není zdaleka

---

²⁹ Na rozdíl od těchto prostředí u majitelů osobních www stránek se projevuje silná vůle zajistit autentické informace o jejich pohlaví. Žádný jiný aspekt není uváděn tak jasně a často (a to i prostřednictvím fotografií) jako pohlaví (Döring, 2002).

³⁰ Podle mého názoru v dnešní době, kdy je poměr pohlaví na internetu v podstatě vyrovnaný (někde dokonce i vychýlený v prospěch žen), přítomnost ženy nepřitahuje už tolik pozornosti a uživatelé ani nečiní ve vztahu k jednotlivým pohlavím tak vyznané rozdíly.

³¹ Wallaceová (1999) popisuje zkušenosti bostonského administrátora MUDu, na němž se 25% postav prezentovalo jako ženské. Těm se také dostávalo ze strany ostatních hráčů významně více pozornosti, rytířského chování ve formě rad a dárků, a byly rovněž více obtěžovány. Z dat obdržených při registraci jednotlivých hráčů bylo patrné, že žen účastnicích se dané hry bylo ve skutečnosti pouze 15%.

tolik oslavováno. Muž pak v roli ženské postavy zažívá vzrušení, mystický pocit vlastní přitažlivosti (Antunes, 1999).³²

V opačném případě, kdy ženy experimentují s použitím mužské postavy, může jít kromě některých výše uvedených o tyto důvody: Žena může toužit po moci a síle, která je obvykle spojována spíše s neutrální či mužskou identitou, stát se vůdčí osobností je pro muže obvykle jednodušší než pro ženu, rovněž může jít o touhu objevit, jak ostatní ženy komunikují s muži, nebo o způsob, jakým se lze vyhnout nežádoucí pozornosti ze strany mužů (Lea a Spears, 1995, cit. dle Whitty, 2002)

U obou dvou případů se také jedinec může prostě jen chtít vymanit ze stereotypu svého pohlaví. Tyto případy jsou rovněž vysvětlovány způsoby, zahrnující přítomnost psychiatrického onemocnění (Joinson, Dietz-Uhler, 2002).

Velmi důležitý je přitom rámec komunikace, který naznačuje, že ne vše musí být pravda. Většina uživatelů právě takto MUDy a někdy i celé internetové prostředí vnímá (Wallace, 1999). Změna pohlaví je tu považována za povolený experiment - hráč netvrdí, že jeho reálná identita je totožná s virtuální postavou, kterou ovládá, a to ani v otázce pohlaví. Nejde přitom o podvod, ale o tzv. role-play, jež podle Antunesové (1999) umožňuje dosáhnout nové perspektivy na vlastní život i okolní svět.

Vytvoření postavy s ucelenými charakteristikami zde skýtá ideální prostor pro experimentování: hráč si v prostředí MUDu nevystačí s jedinou charakteristikou, ale prezentuje se jako komplexní, reálná osobnost. K vytvoření postavy je potřeba nejen jméno, ale i podrobnější popis (volba oblečení, chování, způsob pohybu, mimiky, myšlení).³³ Hráč se také snaží postavu odehrát co nejrealističtěji. V případě ne zcela dokonalého předstírání komplexní osobnosti mohou také ostatní hráči toto tajemství snadněji odhalit. Klíčovým faktorem této formy „lhaní“, který ji činí ve srovnání s ostatními relativně neškodnou je, že každý ví, že nemusí jít o reálnou osobu, ale o pouhou „masku“ (Wallace 1999). Podle Reidové (1995) však vnímají někteří účastníci gender-swapping jako „čisté násilí na etických principech, zvrhlost a ohavnost“, a to dokonce i v souvislosti s MUDy, kde je role-play a předstírání vnitřní součástí prostředí.

---

³² Na druhou stranu se však experimentátor se zároveň musí vypořádávat se zážitkem pocitů nekompetence, která může být s ženskou identitou spojována, a někteří „převlečení muži“ si stěžují, že bývají nezdánlivě sexuálně obtěžováni (Burianová, 2000).

Problém tedy nastává ve chvíli, kdy jednoznačný předpoklad o chování chybí nebo je jeho vnímání pro účastníky komunikace nestejně - např. na chatech, zvláště navštěvuje-li je uživatel za účelem seznámení s potenciálním partnerem a existuje-li předpoklad přenosu tohoto vztahu do reálného prostředí. Pak je takové jednání často pojímáno jako lež a podvod.

Vrátím-li se v tomto okamžiku k Ekmanově vymezení lži (1997), na kterém zakládám i pojetí lži v této práci, je zřejmé, že naplnění kritéria nenaznačení adresátovi, že je obelháván, je v on-line prostředí diskutabilní. Ohledně povolenosti experimentů v MUDech bude zřejmě panovat shoda (jde spíše o „hru“, na chatu však může být kontext sdělení pro každého jiný – určen právě záměrem, se kterým uživatel na chat přichází. Kritéria záměru s možností volby jsou však ve virtuální realitě naplněna zcela jednoznačně.

Uživatel následkem setkání se lží nabývá dojmu, že v on-line světě nemůže věřit ničemu a nikomu, což má dopad i na jeho ostatní kontakty v tomto prostředí. A protože „všichni lžou“, proč by sám měl říkat pravdu. Jakýkoliv akt nepravdy tedy může mít závažné důsledky nejen ve skutečném světě, ale i v prostředí on-line.

2. 4. 3 Důvěra v informace pocházející z internetu

Pro bližší pochopení fenoménu lži na internetu je důležité nejen zjištění, do jaké míry a o kterých skutečnostech se uživatelé internetu dopouštějí lži, ale také, jakým způsobem zacházejí s informacemi, které pocházejí od ostatních uživatelů. Kolik informací na internetu považují jeho uživatelé za skutečně spolehlivé, důvěryhodné a správné? A jakou roli hrají v tomto procesu charakteristiky těchto uživatelů?

K dispozici jsou výsledky výzkumu, který byl realizován v roce 2005 prostřednictvím rozhovorů na reprezentativním vzorku populace ČR. Celkem 42% českých uživatelů se domnívá, že spolehlivých informací se na internetu nachází přibližně polovina či jen malá část. Zbývající respondenti³⁴ považují za spolehlivé většinu či všechny informace pocházející z internetu.

---

³³ Nezřídka zde existuje rovněž možnost zvolit „neutrální pohlaví“. Takto zapsaní hráči jsou pak až dvakrát častěji dotazováni na své skutečné pohlaví a „přezkušování“, zda jsou skutečně tím, co říkají (Burianová 2000).

³⁴ Lidé, kteří u této otázky zvolili odpověď „nevím“, byli z analýzy vynecháni.

Rozdíly mezi pohlavími byly v odpovědích na tuto otázku téměř zanedbatelné, z hlediska věku byl patrný lehký pokles důvěry k informacím na internetu u starší generace: zatímco za „většinu“ důvěryhodných informací na internetu považuje 54% 12-20letých, kategorie starších 51 let volila tuto možnost ve 45% případů.

Jelikož na tuto otázku odpovídali i neuživatelé internetu, lze porovnat jejich výsledky s kategorií uživatelů. V některých otázkách jsou patrné velké rozdíly: oproti 9 procentům uživatelů možnost odpovědět „nevím“ zvolilo 48% neuživatelů. Při opětovném vypuštění těchto respondentů je patrné, že neuživatelé důvěřují informacím z internetu výrazně méně: ve srovnání se 4% uživatelů jich zvolilo odpověď „jen malá část informací z internetu je spolehlivá“ 31%. V tomto kontextu mohou být vysvětlením dvě různé tendence: neuživatelé internetu se necítí kompetentní obsah internetu posuzovat a jako neznámému prostředí mu následně také spíše nedůvěřují, jak uvádí Šmahel (2006c), možná je ale i opačná kauzalita, kdy si část lidí nechce internet pořídít právě kvůli nízké důvěře v informace na něm³⁵.

Zajímavá je pak analýza výsledků s přihlédnutím k věku neuživatelů, kde se projevují opačné tendence než u uživatelů. Nejmladší neuživatelé jsou v hodnocení internetu nejvíce kritičtí a v kategorii 12-20letých informací na něm obsažené považují ve 25% za spolehlivé jen z malé části oproti 4% svých vrstevníků. Starší neuživatelé spíše přiznávají, že „neví“. Může jít o formu jakési „zpětné racionalizace“ - pokud už internet nemohu mít, hodnotím informace na něm jako nespolehlivé a tudíž neužitečné

V kontextu výsledků by zajisté bylo zajímavé otázku ještě více strukturovat na zjištění důvěry k různým typům informací: např. na ty, které pocházejí od anonymních uživatelů na chatu, na informace, pocházející z webových stránek atd. Bylo by také zajímavé srovnat, zda se liší míra důvěry k informacím ze zpravodajství na internetových stránkách a tištěných médiích.

Je důležité si uvědomit, že otázka na důvěryhodnost informací v daném znění vypovídá spíše o postojích českých respondentů, než o jejich skutečném chování. Mezi těmito dvěma rovinami mohou existovat značné rozdíly, jak dokládají informace o amerických uživatelích. Ti vnímali internet ve vysoké míře jako prostředí rizika, a to i pokud oni sami nebo jejich blízcí neměli žádnou negativní zkušenost. 39% amerických uživatelů se obávalo, že osoby, se kterými komunikují on-line, nemusí být těmi, za koho se vydávají. Co se ale týče skutečných projevů

---

³⁵ Tato interpretace by pak byla významným sdělením pro poskytovatele internetu a apelem na zohlednění této informace v jejich marketingových strategiích.

jejich postojů, chovali se stejně, jako kdyby pro ně bylo prostředí internetu důvěryhodné - včetně použití platebních karet (Fox, 2000).

Bowkerová & Tuffin (2003) poukazují na fakt, jak těžké je mezi lidmi vytvořit důvěru bez fyzického kontaktu - z tohoto důvodu zůstávají mnozí autoři k prostředí internetu skeptičtí. Podle Reidové (1998) mnoho účastníků virtuálních skupin zaznamenává pocit, že nemohou nikomu věřit - protože si nemohou být jisti, kým je ve skutečnosti. Vše „on-line“ může být lež a iluze. Z toho vzniká problém nedůvěry, která na internetu reálně existuje a je důsledkem jeho výrazné anonymity.

Na druhou stranu ale právě absence fyzická a atmosféra anonymity podporuje intimitu a umožňuje vyšší míru sebeodhalení a svobodnější utváření vazeb mezi lidmi, kteří se nikdy nesetkali tváří v tvář. Jak se jedinec zbavuje svých zábran, je schopen být otevřenější i v záležitostech, které by mu v reálném světě činily potíže.

3. VÝZKUMNÁ ČÁST

3. 1 Předmět a cíle výzkumu

Předmětem provedeného výzkumu byl fenomén lhaní na internetu. Vzhledem k rozsáhlosti internetu, zahrnujícího mnoho dalších typů prostředí, a s ohledem na rozšířenost, zmapování jevu a dostupnost informací jsem se rozhodla téma výzkumu přiměřeně zúžit a zaměřit se pouze na oblast vybraných chatů.

Specifika tohoto prostředí mají na lidskou komunikaci a výskyt lhaní v ní významný dopad. Např. mnoho vodítek, jak rozpoznat lež, je neverbálních a těžko slučitelných s vysokou anonymitou, a tudíž v prostředí chatů nedetekovatelných. Odhalení lži je zde z velké míry znemožněno (viz. kap. 2.3.2) - tento fakt je pak významnou charakteristikou prostředí chatů. Výzkum tedy mj. sledoval, jak se uživatelé s tímto omezením vyrovnávají.

Cílem výzkumu bylo zjistit, jak uživatelé těchto anonymních virtuálních prostředí pohlízejí na výskyt lži, jaké strategie využívají při posuzování důvěryhodnosti získaných informací a jaký vůbec přikládají takové komunikaci význam.

Dále jsem se zabývala otázkou jejich vlastního chování ve vztahu k uvádění nepravdivých informací, motivací ke lhaní a faktem, jakou roli v tomto procesu zaujímají psychologické aspekty komunikace prostřednictvím chatu (internetu).

Provedený výzkum má tedy explorativní charakter, přičemž bylo použito kvalitativního přístupu. Vzhledem k povaze výzkumných otázek a zvolené metodologii nebylo účelem ověřování hypotéz, ale získání hlubšího vhledu do tématu, odhalení souvislostí a vytvoření nových konceptů, popř. základů teorie a návrhu, jak by bylo možné tento jev dále zkoumat.

3.2 Výzkumný soubor

Protože cílem výzkumu bylo spíše zachytit podstatné rysy daného jevu a souvislosti, než získat reprezentativní závěry aplikovatelné na širší populaci, neprobíhal výběr zkoumaného vzorku pomocí pravděpodobnostních metod.

Zaměřila jsem se uživatele, kteří mají s internetem a prostředím chatu dostatek zkušeností a kteří jej využívají poměrně často, protože jsem předpokládala, že právě takoví jedinci budou schopni lépe identifikovat a popsat specifické jevy a situace, které jsou předmětem výzkumu.

Abych získala popis co nejširšího pole postojů, názorů a zkušeností, usilovala jsem o co největší variabilitu charakteristik jednotlivých respondentů, zařazených do výzkumu. Výzkumný soubor byl sestavován postupně, podle úrovně dosažené saturace dat.

Ve finální fázi výzkumu se skládal ze sedmi respondentů – čtyř žen a tří mužů – ve věkovém rozpětí 15 -50 let, průměrný věk byl 26,9 let. Jejich kontaktování proběhlo v odlišných prostředích - buď na diskusních fórech týkajících se různých témat (humanitní obory, závislost na internetu) nebo přímo v chatových místnostech na serverech www.seznam.cz a www.xchat.cz. Všichni respondenti používali internet již několik let, trávili na něm řádově několik hodin denně a pravidelně chatovali – kromě jedné respondentky (Martulka4), která komunikovala výhradně prostřednictvím programu [icq](http://www.icq.com)³⁶. Uvedené skutečnosti byly ověřeny rovněž pomocí ukazatelů času stráveného denně chatováním a ukazatelů počtu dní, po které respondent chatovou službu využívá. Tyto informace jsou k dispozici na profilech jednotlivých respondentů, které jsou součástí chatového prostředí na daných serverech. Následující tabulka uvádí přehled respondentů a jejich základních charakteristik (nický všech respondentů byly pozměněny tak, aby nemohlo dojít k jejich identifikaci):

Tabulka č. 1 Přehled základních charakteristik výzkumného souboru

Respondent	Pohlaví	Věk	Čas, strávený denně na internetu (chatu, icq)	Prostředí, ve kterém byl respondent získán	Komunikační kanál použitý pro interview
Dark_Girl	žena	15	10-14h. (3-4h.)	diskusní fórum	icq
Martulka4	žena	17	3h. (1,5h.)	diskusní fórum	icq
L.I.F.E.	muž	20	2-12h. (1h.)	diskusní fórum	chat
Phereniké	žena	22	3-4h.	chatová místnost	icq
R-minus	muž	30	1,5 (0,5h.)	chatová místnost	chat
Chalvo	muž	34	3h.	chatová místnost	chat
Ashley	žena	50	6-8 h.	chatová místnost	chat

Pozn.: pokud se udávaný čas trávený denně na internetu výrazněji lišil od času stráveného v chatovém prostředí (či na icq), je tento druhý údaj uveden v závorce.

3.3 Použitá metodologie

Provedený výzkum má explorativní charakter, přičemž bylo použito kvalitativního přístupu. Explorativní výzkum se provádí u málo prozkoumaných témat, za účelem získání lepšího povědomí o zvoleném jevu, jeho popisu a možného pochopení. Jeho cílem jsou nové koncepty, základy teorie a návrh, jak by tento jev dal dále zkoumat.

Ohnisko je zpočátku poměrně široké, se získáváním informací se postupně zpřesňuje a otázky se zužují na určitý okruh. Explorace předpokládá flexibilní přístup: zohlednění neočekávaných jevů a zaměření na zajímavé skutečnosti, které vyplývají v průběhu výzkumu, ovlivňuje jeho další zaměření, na základě toho se mění i použité metody (Hendl, 2005).

Výzkum jsem založila na analýze polostrukturovaných rozhovorů pomocí metody zakotvené teorie („grounded theory“).

³⁶ Icq (z angl. „I seek you“ - „Hledám tě“) je komunikační prostředek, který umožňuje nejen komunikaci uživatelů na základě textu i hlasu, ale také přenos dat a souborů, zaznamenávání historie hovoru a vyhledávání uživatelů v

3. 3. 1 Metoda zakotvené teorie

Metoda zakotvené teorie je strategií, která umožňuje vyvinout teorii přímo z existujících dat, bez předem připravených hypotéz. Uplatňuje se v kontextu objevování, jejím jádrem je explorace a rozvíjení nové teorie. Tento proces není vymezen pevnými pravidly, zohledňuje prvky intuice³⁷ a nejistoty, které mohou proces výzkumu doprovázet (Hendl, 2005).

Nová teorie je induktivně odhalena, vytvořena a rovněž prozatímně ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů (Strauss & Corbin, 1990). K tomu je využíváno dvou základních konceptů – vytváření teoretického vzorku a metody konstantního srovnávání. Proces sběru dat, jejich třídění a analýza probíhají současně, na základě výsledků předběžných analýz pořizujeme následující vzorky rozhodujeme o shromažďování dalších údajů tak, aby bylo možné rozvíjet vnořující se teorii. Rovněž metodologie výzkumu může být vytvářena až v průběhu sběru dat, lze tedy např. formulovat nové otázky. Tento sběr dat pokračuje tak dlouho, dokud není teorie saturována, další data již totiž nepřispívají k jejímu rozvoji. Při realizaci výzkumu jsem tedy postupovala tímto způsobem a provádění dalších rozhovorů probíhalo až po analýze již sebraných dat s hlubším zaměřením na objevené souvislosti a případnou formulací nových otázek.

Ústředním procesem tvorby teorie z údajů je kódování. To „představuje operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány, konceptualizovány a opět složeny novými způsoby“ (Strauss & Corbin, 1990, s. 39). Analýza v zakotvené teorii se skládá ze tří hlavních typů kódování: otevřeného, axiálního a selektivního. Mezi nimi se nenacházejí pevné hranice, v praxi je možné mezi těmito technikami přecházet. Kódování a interpretace je aplikováno již v průběhu sběru dat, což umožňuje systematičtější vytváření teorie.

Jako data pro analýzu lze použít například texty rozhovorů – tímto způsobem jsem postupovala i v případě mnou provedeného výzkumu. Všechna interview byla realizována prostřednictvím internetu (pomocí programu icq nebo přímo na chatu).

---

rozsáhlé databázi podle nejrůznějších kritérií, např. pohlaví, věku, zájmů či jazyka.

³⁷ Termínem, velmi často spojovaným s metodou zakotvené teorie, je teoretická citlivost. Ta poukazuje na osobní vlastnost badatele – „schopnost vhledu, schopnost dát údajům význam, porozumět a oddělit související od nesouvisejícího“ (Strauss & Corbin, 1990, s. 27).

3.3.2 Interview on-line

Rozhovor představuje zprostředkovaný a vysoce interaktivní proces získávání dat (Ferjenčík, 2000). Polorukturované interview vedené s jedním účastníkem je v sociálních vědách velmi rozšířenou technikou, tradičně využívanou především v kvalitativním typu výzkumu.

Výzkum přinesl zjištění, že zachování anonymity ve výzkumech vedených po internetu může být zdrojem vyšší ochoty odpovídat na intimní otázky a větší otevřenosti respondentů (Coomber, 1997)³⁸. Tazatel a dotazovaný se navzájem nemusí dozvědět podrobnosti o své identitě a bio-sociálních charakteristikách, což může mít na průběh interview značný vliv a což při technikách realizovaných „tváří v tvář“ není možné. Tuto skutečnost jsem ve výzkumu, jehož hlavním tématem byl fenomén lhaní včetně dotazů na vlastní chování respondentů - tedy poměrně citlivé téma - považovala za významné pozitivum.

Zároveň si ale i ve výzkumu většina respondentů uvědomuje snadnou možnost lži a přetvářky ve virtuálním prostředí. Lze těžko posoudit, do jaké míry jsou získaná data autentická a nakolik odpovídají skutečnosti - záměrné klamné odpovědi respondenta zůstávají výzkumníkovi skryty. Některé studie již ovšem potvrdily srovnatelnost výsledků získaných on-line výzkumy s tradičním typem výzkumu (Hewson et al. 2003; Birnbaum 2004).

Je-li třeba dosáhnout kontinuálnější komunikace mezi respondentem a výzkumníkem, je vhodné využít synchronní typ interview – tedy zvolit prostředí, ve kterém komunikace mezi tazatelem a účastníkem probíhá v reálném čase (chat) a které umožňuje spontánního plynutí rozhovoru, získání detailnějších informací a vyjasnění odpovědí (Mann, Stewart, 2000). Jde o metodu nejbližší běžnému rozhovoru. Synchronní konverzace navíc umožňuje jejím účastníkům lepší rozmyšlení odpovědí a kvalitnější volbu slov než rozhovor „tváří v tvář“ (Crichton, Kinash, 2003).

Mann & Stewart (2000) rovněž připomínají, že zatímco interview v reálném prostředí vyžaduje kvalitní vybavení na záznam jednotlivých rozhovorů a jejich následný přepis, který představuje poměrně náročný a zdoluhavý proces, v on-line výzkumu je záznam celé interakce ihned dostupný v textovém souboru, čímž je eliminováno i případné zkreslení vznikající právě

---

³⁸ Tyto výhody, jež přináší internetem zprostředkovaný výzkum, jsou též výsledkem dalších charakteristických rysů tohoto prostředí (mnohé z nich byly popsány již v kapitole 2.3).

přepisem zvukového záznamu. Nevznikají rovněž pochyby, kdo je původcem kterého sdělení. Tato skutečnost byla vzhledem ke zvolenému způsobu analýzy dat zdrojem mnoha výhod.

Na druhou stranu někteří výzkumníci zaznamenávají silné omezení flexibility, šíře a hloubky rozhovoru, ztrátu informací o všech složkách neverbální komunikace³⁹ a obtížnější směřování rozhovoru předpokládaným směrem (Mann, Stewart, 2000). Absence neverbální komunikace také limituje vzájemné plné porozumění a empatii, na druhou stranu Crichtonová a Kinashová (2003) zaregistrovaly plnější soustředění se na slovní podstatu rozhovoru u dotazovaného i tazatele. Posledně zmiňovanou okolnost vnímám spíše jako diskutabilní – při realizaci interview prostřednictvím internetu (a především v chatovém prostředí či icq) má respondent možnost souběžného vedení mnoha dalších rozhovorů a o věnování jeho plné pozornosti výzkumnému rozhovoru se nelze ujistit. V provedeném výzkumu jsem tedy respondenty po úvodním oslovení nebo po předchozí domluvě alespoň požádala o minimalizaci ostatních aktivit a co největší soustředění na rozhovor.

Techniku on-line interview jsem tedy zvolila především kvůli předpokládané hloubce informací, o které jsem usilovala, a vyhnutí se omezením, které by s sebou nesl výzkum realizovaný v běžném prostředí. Rozhovory byly vedeny na základě předběžného vymezení tematických okruhů a stanovení otázek (viz. Příloha č. 1), nutnost jejich použití ani pořadí však nebylo striktně určeno. Byly rovněž přizpůsobovány vnořujícím se novým tématům a v případě potřeby docházelo k formulování zcela nových otázek.

3. 3. 3 Proces analýzy dat

Ústředním procesem tvorby teorie z údajů je kódování, které umožňuje popsat získaná data. Kód je symbol přiřazený k úseku dat tak, že jej klasifikuje nebo kategorizuje. Kódy mají mít relevanci k výzkumným otázkám, konceptům a tématům (Hendl, 2005).

V samotné analýze bylo prvním krokem otevřené kódování, které „se zabývá označováním a kategorizací pojmů pomocí pečlivého studia údajů“ (Strauss & Corbin, 1999, s. 43). Tato první úroveň probíhá pomocí přiřazování kódů úsekům textu. Při čtení zaznamenaných rozhovorů byla identifikována relevantní témata (zatím pouze na nízké úrovni

---

³⁹ Právě mimika, gestika, paralingvistické faktory atd. mohou být v kvalitativním typu výzkumu důležitou informací.

abstrakce) a jednotlivým výrokům přiřazovány pojmy, čímž byl získán větší počet pojmových označení - konceptů, které jsou základními jednotkami analýzy⁴⁰. Rozkrytí textu probíhalo po jednotlivých větách, popř. v jednotlivých odpovědích na kladené otázky, tak, aby jednotkou kódování byl vždy určitý významový celek. Příklady vytvořených konceptů uvádím v následující tabulce:

Tabulka č. 2 Konceptualizace údajů - otevřené kódování

Koncept	Výrok ⁴¹
Proniknutí do komunity	„...existovala komunita cca před 2 lety bylo to takové mno klučičí, a já se tam chtěla dostat tak sem si začala hrát na kluka...“
Změna fyzické atraktivity	„no asi jednou nebo dvakrát jsem lhala o vzhledu...udelala jsem ze sebe někoho trochu jineho, abych pro ne byla atraktivnější“
Styl	„Když někdo píše, píše nějakým způsobem...a ten se nedá zas tak moc uhlídat, pozná se to...ne hned, ale časem.“
Průzkum neznámého	„...prohlédl jsem si místnosti, kam bych se (jinak) styděl vlézt;-)))“

Podobné či příbuzné pojmy jsem následně podle vynořujících se souvislostí seskupovala do kategorií – ty jsou na vyšší úrovni abstrakce než koncepty a představují základní prvky vznikající teorie. Kódy, získané v první úrovni, jsou shlukovány do smysluplných skupin podle témat. Tento proces odpovídá v terminologii metody zakotvené teorie tzv. axiálnímu kódování. Zvažováním příčin a důsledků, podmínek a interakcí, strategií a procesů se vytvářejí osy, pomocí nichž lze propojit jednotlivé kategorie (Hendl, 2005). Údaje jsou tedy hledáním vztahů mezi nimi, a následným vytvářením spojení mezi kategoriemi a subkategoriemi zase novým způsobem skládány dohromady (Strauss & Corbin, 1990).

Vzhledem k tomu, že jsem nezkoumala pouze faktory jednoho jevu, ale spíše souvislosti mezi více aspekty fenoménu lhaní, v popisu kategorií byly mnohdy použity názvy odpovídající tematickým skupinám otázek, z nichž vplynuly koncepty obsažené v kategorii. Tento postup

⁴⁰ V podstatě se jedná o indikátory zkoumaných jevů, pomocí nichž je vytvářena nová teorie.

⁴¹ Citace z rozhovorů jsou ponechány v původní podobě včetně případných pravopisných chyb či nepoužitých diakritik, pouze u některých byly kvůli snadnějšímu čtení opraveny zjevné překlepy.

umožňuje lépe rozeznat, ke kterému aspektu lhaní se koncepty vztahují. Tabulka č.3 uvádí některé z těchto kategorií a jejich obsahy:

Tabulka č. 3 Kategorizace údajů - axiální kódování

Kategorie	Koncepty
Motivace ke lži	kompenzace, proniknutí do komunity, průzkum neznámého, zisk informací, snaha zalíbit se, únik z nudy, ochranná lež, bezpečnostní důvody
Vnímání lži	„lež není proviněním“, ztotožnění, zatížení realitou, situační faktory, negativní vnímání lži
Specifika prostředí chatu	atmosféra anonymity, omezení smyslového vnímání, možnost komunikaci přerušit, pokles hodnoty vztahů, asynchronicita komunikace

Některé kategorie se významově rozpadaly a bylo potřeba rozdělit je na subkategorie:

Tabulka č. 4 Příklad rozdělení kategorie na subkategorie

Kategorie	Subkategorie	Koncepty
Rozpoznání lži	Metoda intuice	„lež poznám, ale nevím jak“,
	Náhradní techniky	kladení kontrolních otázek, úvaha, vodítka pocházející z reálného prostředí, množství sdělených informací, sympatie, styl
	Rezignace	„nelze poznat“

Při axiálním kódování dále vznikaly nové otázky, které byly kladeny v dalších uskutečněných rozhovorech, rovněž některá témata bylo potřeba zkoumat do větší hloubky.

Závěrečným stupněm analýzy podle metody zakotvené teorie je selektivní kódování. Jeho cílem je formulace již zobecněných vztahů mezi kategoriemi a koncepty a mezi kategoriemi navzájem. Celý proces směřuje k identifikaci centrálních kategorií zkoumaného jevu a vztahy mezi nimi. Ty jsou pak nadále ověřovány, dochází ke zdokonalování a rozvíjení kategorií integraci výsledků, vyhledávání hlavních bodů a témat, jež se stanou základem nové teorie (Hendl, 2005)

Celý postup sběru dat a jejich interpretace byl podle plánu přerušen v okamžiku teoretické saturace – žádné další kódování už nepřinášelo nové poznatky.

3.4 Výsledky

Vzhledem k tomu, že výzkum byl zaměřen především na odhalení celé skupiny souvislostí, nikoliv pouze faktorů jednoho jevu, výsledky z něj vzešlé jsou ve vysoké míře vzájemně propojeny. Zvolila jsem způsob prezentace, který v podstatě odpovídá pořadí kladených otázek, také názvy kategorií mnohdy vycházejí z tematických skupin otázek, aby bylo možné rozeznat, ke kterému aspektu lhaní se koncepty vztahují (např. „motivace“, „typy lží“ atd.) Ucelený přehled zjištěných kategorií, subkategorií a konceptů do nich spadajících lze najít v Příloze č. 2.⁴²

Rozkrytí textu probíhalo po větách, popř. po jednotlivých odpovědích na kladené otázky, tak, aby jednotkou kódování byl vždy určitý významový celek. V následujících citacích výpovědí však často uvádím pro pochopení kontextu i část předchozího (či následujícího) sdělení (které již spadá do jiné kategorie a je obvykle odděleno závorkami).

3.4.1. Důvěryhodnost chatu⁴³

První stanovená kategorie obsahuje dvě subkategorie: chat jako *prostředí rizika* nebo *prostředí srovnatelné s reálným světem*. Zaznamenala jsem totiž dvě protichůdné tendence: jedna část výzkumného souboru jej vnímala jako prostředí časté lži a přetvářky, přičemž si ihned uvědomovala snadnou možnost vlastního lhaní i lhaní druhých:

„no je to v podstate risk,nevím jak vypadají,jestli se pretvaruji a podobne,kdezto když nekoho znam tak je to trochu o necem jinem“ (Martulka4, žena, 17 let)

„(chat za důvěryhodný) nepovažuji...tak třeba ty místnosti kolem flirtu a sexu...můžeš se vydávat za někoho jiného...(…) vlastně si člověk nemůže být jistě v ničem“ (chalvo, muž, 34 let)

---

⁴² V následujícím rozboru budou odpovědi respondentů vztahovány k jejich osobním charakteristikám jen ve velmi omezené míře, neboť jsem si vědoma, že nejde o reprezentativní soubor, a takto vyvozené souvislosti by byly z velké části způsobeny náhodnou výběrovou chybou. Názvy podkapitol odpovídají zjištěným kategoriím, u subkategorií jsou vyznačeny tučně a kurzivou, koncepty do nich spadající jsou podtrženy.

⁴³ I přes počáteční vymezení respondenti v některých případech výrazněji nerozlišovali mezi prostředím internetu jako celku a chatem jako jeho součástí. Jejich tvrzení byla obvykle platná pro oba typy prostředí, takže by tato okolnost na analýzu neměla mít podstatnější vliv. V některých případech bylo nutné začlenit poznatky, které se týkají celého internetu, v těchto případech pak tuto skutečnost obvykle explicitně uvádím.

Druhá část vyjadřovala nejistotu nebo jej definovala jako srovnatelný s reálným světem. V průběhu interview však respondenti spadající do druhé skupiny sami tento názor modifikovali a přikláněli se k rizikovosti internetu.

*„Pokud se jedná o důvěru k lidem a k tomu co píší, je to stejné jako v běžném životě...naprosto.
(Otázka:) Takže důvěřuješ lidem, se kterými se baviš na chatu stejně jako těm v reálném životě?
„No věřím...vlastně je raději беру s rezervou.“ (Ashley, žena, 50 let)*

Dá se předpokládat, že tento proces je projevem vzájemných vztahů mezi ústředními kategoriemi, které z výzkumu vyplynuly (kromě důvěryhodnosti chatu jde především o rozpoznání lži a význam chatové komunikace). Tyto souvislosti lze shrnout v následujícím tvrzení: ačkoliv uživatelé chatů připouštějí vysokou míru výskytu lži v tomto prostředí, pokud v průběhu komunikace nenarazí na velmi zjevnou formu klamání, tento fakt vědomě nezohledňují. V situaci, kdy by měli neustále brát v úvahu možnost přetvářky komunikačního partnera, ztrácela by pro ně tato komunikace význam, popř. by nedocházelo k plnění jejich důležitých funkcí. Tomuto jevu se budu podrobněji věnovat ještě v kapitole 3.5.1.

3. 4. 2. Rozpoznání lži

S popsáním způsobu, jak se orientují při odhadu důvěryhodnosti sdělení pocházejících od ostatních anonymních uživatelů a jak rozhodují o pravdivosti či nepravdivosti informací, měli respondenti značné potíže. Kromě dvou respondentů si v podstatě všichni byli jisti svojí schopností lživé tvrzení odhalit, při podrobnějším dotazování se jim však často nedařilo způsob rozpoznání lži definovat.

„jako to neumím říct to poznáš“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

„...v nekerem pripade si myslim,ze treba i jde odvodit,ze zrovna pravdu nemluvi (...) to je strasne tezky takhle to rict,to vyplyne z rozhovoru,ale takhle to nedokazu rict,zadnou situaci si nevybavim (...) ale myslim si,ze poznat se to obcas da“ (Martulka4, žena, 17let)

„jak ti vysvětlit mé myšlenkové pochody když je občas ani já nechápu“ (L.I.F.E, muž, 20 let)

Při dalším vyjasňování odpovědí se nakonec podařilo identifikovat 3 subkategorie: **metodu intuice, náhradní techniky** a v neposlední řadě **rezignaci** na možnost rozpoznání lži:

„co nadělám, lidi jsou takový...“ (L.I.F.E, muž, 20 let)

„to nepoznáš, nedá se to poznat“ (chalvo, muž, 34 let)

Intuitivní technika se vyznačovala přesvědčením respondenta o možnosti nepravdivé tvrzení rozpoznat, přičemž však nebylo možné explicitně definovat způsob dosažení tohoto poznání (koncept „*lež poznám, ale nevím jak*“).

Náhradní techniky pak zahrnovaly množství způsobů rozpoznání lži, o nichž se domnívám, že nahrazují neverbální prostředky, které jsou obvykle dostupné při interakci tváří v tvář. Toto tvrzení do jisté míry odpovídá тезím tzv. SIDE modelu, který se mimo jiné zaměřuje na kognitivní procesy, pomocí nichž lidé odvozují závěry a atribuuji o druhých na základě minimálních informací (Lea & Spears, 1995, cit. dle Hancock & Dunham, 2001).

Nedostatek informací a „individualizujících“ vodítek, který činí účastníky on-line komunikace relativně anonymními, ústí ve zvýšené spoléhání se na zbývající informace a dojem z partnera komunikace se pak formuje na jejich základě. SIDE model rovněž předpokládá, že v důsledku této deindividuace dané vizuální anonymitou a fyzickou izolací uživatelé konstruuji oproti komunikaci tváří v tvář více stereotypní reprezentace ostatních účastníků (Lea & Spears, 1995, cit. dle Hancock & Dunham, 2001).

Nyní se detailněji zaměřím na jednotlivé způsoby využití **náhradních technik**. Díky faktu, že na chatech probíhá komunikace v textové formě, dojem z komunikačních partnerů se vytváří na základě takových informací, jako je komunikační styl zahrnující volbu slov, textem vyjadřované paralingvistické faktory, typografické informace (a také chyby a překlepy). Právě použití určitého verbálního stylu hrálo u respondentů významnou roli při rozpoznávání důvěryhodnosti ostatních uživatelů a jejich sdělení:

„Když někdo píše, píše nějakým způsobem...a ten se nedá zas tak moc uhlídat, pozná se to...ne hned, ale časem.“ (Ashley, žena, 50 let)

„no ono už u těch slov poznáš jaký ten člověk je.....sice né samozřejmě 100% ale tak to nejdůležitější poznáš...“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

„(do způsobu, kterým píše, patří)...slova, která užívá, mezery, tečky, smajlíci..i barva písma.“ (Ashley, žena, 50 let)

V této souvislosti stojí za pozornost výsledky lingvistické analýzy Newmana et al. (2002). Lživá tvrzení se v ní projevila jako značně kvalitativně odlišná: byla mnohem méně komplexnější, „lháři“ vztahovali svá tvrzení k sobě méně jednoznačně a používali více

negativně zabarvených slov. Na základě těchto zjištění pak dokázal vytvořený počítačový program správně roztrždit 67% výpovědí. V reálném prostředí se naproti tomu počet případů odhalení lži lidmi, kteří se - spíše než na obsah - zaměřovali na typické neverbální chování, pohyboval mezi 40 - 60%. Takový poměr odpovídá počtu odhalení vlivem náhody (Vrij, 2001). Tyto výsledky poukazují na fakt, že i v chatovém prostředí mají lidé svá nepravdivá tvrzení pod kontrolou jen do určité míry, a při jejich posuzování by mohl být využito sledování jejich lingvistického stylu.

Mezi další náhradní techniky rozpoznávání lží patřilo posuzování množství sdělených informací (které zahrnovalo, jak mnoho o sobě druhý v komunikaci prozradí, ale také například, kolik skutečně osobních informací obsahuje jeho profil. Vyšší množství sdělených informací způsobovalo vzestup důvěry, zřejmě protože ukazuje na fakt, že komunikační partner „nemá co tajit“):

„podívej jsou 3 typi lidi takhle na netu...jedni o sobě napíšu co nejvíc a všechno je pravda...druzi anonymita nenapíšu nic...třetí se přikrášlí napíšu dost ale málo pravdy“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

Rozpoznávat lež se respondenti snaží i pomocí úvahy (porovnáváním a ověřováním konzistence sdělení s jinými informacemi⁴⁴, posouzením důvěryhodnosti obsahu, reálnosti sdělených událostí):

„no když se někdo lici jako moc dokonalej, je jasny, ze to není moc realny“ (Phereniké, žena, 22 let)

„srovnávám data co jsem získal od oné osoby s témy které mám z vlastní ruky nebo z bezpečného zdroje“ (L.I.F.E, muž, 20 let)

„no, jako kdyby ti tvrdil někdo, že umí létat, tak víš, že si vymýšlí“ (chalvo, muž, 34 let)

Určování důvěryhodnosti komunikačního partnera probíhalo rovněž podle délky známosti daného člověka:

„Když někdo přijde s čerstvým nickem, nemá tam žádné přátele a rovnou začne šeptat, je jasné, že je něco jinak.“ (Ashley, žena, 50let)

---

⁴⁴ Ačkoliv to tak aktuálně být nemusí, jedinec snadno navodí dojem prolhanosti, vyznačují-li se jeho projevy nekonzistencí postojů. Stačí také zkušenost z minulosti, kdy neřikal pravdu, zatajoval fakta nebo se pokusil někoho oklamat. Vybíral (2003) připomíná, že dosáhnout naopak domnělé pravdivosti slov lze i pouhým opakováním daného faktu. Lze také oklikou přesvědčit další jedince, jejichž důvěra v pravdivost tvrzení pak působí i na toho, kdo jej primárně odmítal jako nedůvěryhodné (těchto postupů se často využívá při marketingové nebo politické propagandě). Stejně tak může být dosaženo i znevěrohodnění určité osoby nebo tvrzení.

„...když se s někým bavíš delší dobu, tak se ta důvěra sama dostaví...Čím ti někdo věnuje více času, tím získává více důvěry“ (R-minus, muž, 30 let)

Jako důležité byly vnímány sympatie k němu (nutno poznamenat, že taková tendence zřejmě ovlivňuje naše dojmy i v reálném světě):

„...taky podle toho jak na me ten clovek pusobi,když neprijemne,vzbudi to asi ve mne vetsi neduveru...“(Martulka4, žena, 17 let)

Byla používána strategie, kterou jsem nazvala jako tzv. kladení kontrolních otázek:

„Mám velmi dobrou paměť.....po čase se zeptám třeba znovu.“ (Ashley, žena, 50 let)

„pokud tvrdí že je z nějakého místa které znám tak položím pár kontrolních otázek“ (L.I.F.E, muž, 20 let)

V neposlední řadě byla využívána vodítka pocházejících z reálného prostředí:

„většinou mě teda přesvědčují že jim je 18...mi jeden poslal kopii řidičáku...“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

„na nic si určitě nehrála...dala mi i kontakt k ní do práce...a taky mi poslala fotky“ (R-minus, muž, 30 let)

„když mají lidi fotky tak působej důvěryhodně, bez fotky se tam může skovávat kdokoli“ (chalvo, muž, 34 let)

Je nutné si uvědomit, že vyvinutí a rozšíření těchto **náhradních technik** nevypovídá nic o skutečné důvěryhodnosti sdělení či osob. Mimo jiné se také ukázalo, že úspěšnost rozpoznávání nepravdivých tvrzení těmito způsoby nebyla příliš vysoká. Tuto skutečnost by ovšem bylo nutné ověřit spíše kvantitativním šetřením.

3. 4. 3 Typy lží

Možnost lhát či vystupovat pod zcela jinou identitou si uvědomovali všichni respondenti a také jí náležitě využívali: všichni kromě jednoho respondenta například připustili nějaký způsob manipulace s údaji o věku, které se někdy dopustili:

„Já mám třeba nastaven věk o 7 let víc, než mi je“ (Ashley, žena, 50 let)

„jo tak jo vlastne jednou sem si rok pripisala...“ (Martulka4, žena, 17 let)

„mnoo jako řekla bych že mladší holky „postaršují“ a vůbec ten věk jako...“ (Phereniké, žena, 22 let)

Tyto případy nejsou v prostředí chatu nijak neobvyklé. V analýze Whittyové (2002) se lži o svém věku někdy dopustily téměř dvě třetiny respondentů. Asi čtvrtina jich také změnila své pohlaví. K vytvoření virtuální osoby opačného pohlaví mnohdy stačí vybrat vhodné jméno a zvolit své pohlaví v hlavní nabídce. Změna pohlaví (gender-switching) může být pojímána jako hra, ale i diskutována jako problém - především v souvislosti s chaty, které mnozí uživatelé navštěvují za účelem vážnějšího seznámení a převodu zde vzniklých vztahů do reálného prostředí. Zde je pak takové jednání často pojímáno jako lež a podvod⁴⁵. U respondentů mého výzkumu se změna pohlaví vyskytovala především v rámci celkové změny identity (bude jí věnován prostor později).

Mezi další typy lží patřila změna fyzické atraktivity:

„no asi jednou nebo dvakrát jsem lhala o vzhledu...udělala jsem ze sebe někoho trochu jiného, abych pro ne byla atraktivnější“ (Phereniké, žena, 22 let)

předstírání znalostí:

„...a nebo když sou tam opravdu profici a o něčem mluví a já jim třeba ani nerozumím, chovám se jako že vim o co go...“ (Dark_Girl, 15 let)

a přikrašlování skutečnosti. Do tohoto konceptu jsem zahrнула ostatní nespécifické lži, ve kterých respondenti lehce zveličovali některé skutečnosti. Obecně nejzajímavější tendencí je zřejmě kompletní změna identity:

„...začala sem si hrát na kluka.....(asi mi to šlo, pře se do mě na netu jedna holka zamilovala) ale o tom pšš, mno jako sem si i vymyslela, rodině vazby, jeho zájmy jméno věk.....opravdu sem to měla dobře promyšlený...a pak sem se s jedním klukem pohádala a on se se mnou nechtěl bavit, tak sem zas hrála svojí sestru a chtěla se usmířit“ (Dark_Girl, 15 let)

„no jednou jsem si pod mým alter nickem vyrazil na procházku po chatu...prostě jsem na chvíli odvrhl identitu L.I.F.E. a vše co k tomu patří a zkusil jsem vytvořit alter identitu☺...(pozměnil jsem) základní rysy mé povahy“ (L.I.F.E., muž, 20 let)

Možnost prezentovat vlastní osobu nejrozličnějšími způsoby je jednou z nejzajímavějších možností, které chat a vůbec internet nabízí. Jako prostředí, ve kterém lidé

---

⁴⁵ Obava ze lži se ve vztahu k virtuálnímu světu jeví jako jedna z nejzávažnějších, a to především, jde-li o přenos vztahů z on-line do reálného prostředí. Tato - u některých lidí hluboce zakořeněná - nedůvěra k informacím z internetu se zdá být obecným postojem osob, které zde usilují o seznámení, a to ani když se nevyskytnou žádné konkrétní důvody, které by svědčily o nedůvěryhodnosti tohoto prostředí (Donn, Shermann, 2002).

poměrně běžně využívají možnosti vyzkoušet různé typy osobností a chování – a to jak v pozitivním, tak negativním smyslu, jej popisuje mnoho autorů (Rheingold, 1993; Reid, 1991; Turkle, 1995; Suler, 2000 a další).

Většina osob, které na chatu mění své charakteristiky, se přitom necítí být lháři. Takový akt je mnohdy vnímán spíše jako experimentování nebo druh výzkumné činnosti; hra, která umožní vyzkoušet si „na vlastní kůži“ některé nové charakteristiky. Nebo být také někým zcela jiným, kým se v reálném světě stát nemůžeme – ať už jde o postavení, jehož získání je v reálném světě velmi obtížné nebo změna charakteristik jako pohlaví a věk, jenž nejsou umožněny vůbec.

Prožívání fiktivní situace dovoluje prozkoumat možnosti vlastní osoby v odlišném světě – přinese totiž informace, jak druzí lidé na takovou osobu reagují, a to v bezpečí virtuální reality. Pomocí něj lze zpracovávat nejrůznější osobní témata – např. gender-switching přináší podle Turkleové (n.d.) informace o přijímání své pohlavní role, zkušenosti, na jejichž základě lze formulovat myšlenky o vlivu pohlaví a rolích v lidských interakcích a prozkoumat, jaké je být osobou opačného pohlaví.

Suler (1998) uvádí experimentování s identitou a hledání odpovědí na otázky „Kdo jsem? Co chci dělat ve svém životě? Jaké chci mít v životě vztahy?“ jako základní potřeby dospívajících, které jsou naplňovány v prostředí internetu. Jedním ze základních úkolů dospívajících je totiž vypořádání se s otázkou identity. Experimentování se však nemusí omezovat jen na mladší uživatele – důvody k němu se mohou objevit v kterémkoliv věku (více v kapitole 2.4.2.1).

Popis důvodů k experimentům se vztahuje k tématu následující kapitoly. Ta se zabývá důvody, které respondenti mého výzkumu udávali jako motivy ke lži. Mnohé z nich byly neuvědomované, např. motivace vyzkoušet si novou roli či prozkoumat neznámé prostředí byla explicitně uváděna pouze u neuskutečněných experimentů, kterými se respondenti zabývali hlouběji.

3. 4. 4 Motivace ke lži

Do kategorie udávaných motivací ke lži patřila kompence⁴⁶:

*„nevím třeba jen to, že nemá holku a snaží se ze sebe delat borce a píše kraviny tam to začíná...“
(Martulka4, žena, 17 let)*

„(no asi jednou nebo dvakrát jsem lhala o vzhledu)...udělala jsem ze sebe někoho trochu jiného, abych pro ne byla atraktivnější“ (Phereník, žena, 22 let)

*„mno oni si jinak můžou připadat blbě jako „prcek“ mezi dospělými“ (Dark_Girl, žena, 15 let)
„když zoufalec hledá milenkou a aby ji našel a zaujal ji, tak bude o sobě lhát“ (chalvo, muž, 34 let)*

proniknutí do komunity:

„...existovala komunita cca před 2 lety bylo to takové mno klučiči, a já se tam chtěla dostat tak sem si začala hrát na kluka...“ (Dark_Girl, 15 let)

průzkum neznámého - tuto motivaci popsali respondenti zajímavým způsobem u experimentálních tendencí, které nebyly realizovány:

„...prohlédl jsem si místnosti, kam bych se jako L.I.F.E. styděl vlézt;-))“ (L.I.F.E, muž, 20 let)

„lakalo me...ale myslím, že jsem to teda nikdy neuskutečnila, zkusit hrát chlapa...jestli bych jako holky zaujala, třeba empatii a tak...že bych jim to mohla poskytnout“ (Phereník, žena, 22 let)

„... napadlo mě, že bych taky někdy zkusil být o hodně starší, tak 40 a vic. Pubertáka bych ze sebe rozhodně nedělal. A ženskou taky ne. Řekneme solidní pán, 45 let, dejme tomu rozvedený, děcka na víkend... ani nevím, proč mě to napadá, ale tuším, že o tomhle světě vim daleko miň...“ (L.I.F.E, muž, 20 let)

„...tak sem si začala hrát na kluka...:-D mno náhodou být klukem je hezký...já sem se vždycky zajímala spíš o věci o které mají zájem kluci“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

Je zajímavé, že motivace ke změně pohlaví se v provedeném výzkumu projevila především u žen. Případy mužů, kteří ve virtuálním prostředí volí postavu ženy, jsou přitom mnohem častější než naopak: studie M. Whittyové (2002) hovoří o 28% mužů a 18% žen, kteří někdy lhali o svém pohlaví. K ženám, které předstírají muže, jsou však on-line komunity mnohem velkorysejší, a toto chování budí zřídka pohoršení (Wallace 1999).

---

⁴⁶ V názvu tohoto konceptu vycházím z definice kompenzace jako aktivního způsobu, jímž se člověk vyrovnává s neúspěchy, řeší konflikty či reaguje na vzniklou frustraci (Hartl, Hartlová, 2000).

Na rozdíl od předcházející motivace, kdy šlo o ne předem detailně promyšlené explorativní tendence, byl zisk informací zaměřen na zjištění konkrétních informací, kvůli čemuž respondenti měnili nebo alespoň utajovali své charakteristiky:

„...vlastně ano, jedna žena...přišla pod jinou identitou a chtěla se něco dozvědět...“ (Ashley, žena, 50 let)

Mezi další udávané motivy patřila snaha zalíbit se (šlo o případy, kdy respondent/ka naby/a pocitu, že pozornosti či ocenění nelze jinak dosáhnout), a také únik z nudy:

„třeba i jen z dlouhé chvíle“ (chalvo, muž, 34 let)

Název dalšího konceptu - ochranná lež - jsem zvolila podle označení, které používá Vybíral (2003) pro lež, která odkazuje k informačně nesymetrickému vztahu, v němž ten, kdo pravdu zná, ji nesdělí nevědoucímu, aby ho chránil. V tomto případě chce respondentka chránit svoje blízké před starostmi o její stav:

„Jo, ještě něco...ano, lžu jako když tiskne, když se ptají, jak mi je...protože mě mají rádi a nechci, aby měli moc velké starosti... (Pak by se hovor točil jen kolem toho, že musím...a nevzdávat to...a to nesnáším)“ (Ashley, žena, 50 let)

Od této motivace bylo potřeba odlišit bezpečnostní důvody:

„(třeba jsem si upravil to jméno, nebo věk...chtěl jsem zůstat v absolutní anonymitě...) z bezpečnostních důvodů, nemám totiž dobré zkušenosti“ (R-minus, muž, 30 let)

„věk jsem si pozměnila, aby mě neobtěžovali 43letí muži.“ (Ashley, žena, 50 let)

Respondenti lhali z bezpečnostních důvodů také ve výzkumu Whittyové (2002). Především ženy a mladí lidé zatajovali informace, aby znemožnili odhalení své pravé identity ostatními uživateli. I přestože chatové místnosti mohou pro své uživatele zajistit do jisté míry anonymní prostředí, zdá se tedy, že ne všemi jejich uživateli jsou takto vnímány. Pravděpodobně jde o přenos zkušeností z reálného prostředí do on-line vztahů. Některé skupiny uživatelů (např. ženy a mladší uživatelé z výzkumu Whittyové) jsou pravděpodobně také více tázáni na osobní údaje, které mohou - jsou-li pravdivě zodpovězeny - vést až k odhalení skutečné identity uživatele. Tito respondenti pak raději než dosažení potenciálně kvalitního a upřímného vztahu volí možnost o těchto údajích zalhat.

3. 4. 5 Vnímání lží

Tato kategorie se týkala posuzování jak lží vlastních, tak lží ostatních uživatelů. Okolnost, že o sobě neuvádějí pravdivé údaje, či vystupují pod zcela jinou identitou připadala respondentům často poměrně bezvýznamná. V prostředí chatu jsem identifikovala koncept „lež není proviněním“, který zahrnoval jak chybějící pocit viny ve vztahu k vlastní lži, tak jakousi smířenost s lhaním druhých.

„:-D no já si řeknu, že je pěkný, že si to o mně někdo myslí a že stejně těch 17 nebo tak bude jednou pravda“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

„jo tak jo vlastne jednou sem si rok pripisala...a uz je to tady zacne to vekem...no to uz je hodne davno, myslim,ze to bylo na nakym chatu (respondentka jinak využívá převážně icq), psala sem si tam s nakym klukem tak sem si rok pridala no“ (Martulka4, žena, 17 let)

„(...) nic zásadního. Třeba jsem si upravil to jméno, nebo věk...nuda co?“ (R-minus, muž, 30 let)

„(tak třeba kluk si hraje na holku, mladá holka na starší), ...běžné věci...(vůbec mi to nevadilo, jsem zvyklý skoro na všechno“ (R-minus, muž, 30 let)

„(ty lži mi přijdou) nepodstatný, je to takový virtuální svět (...) naštěstí tu není nic závazný tak se tak moc zase nestane, kdyby ta ženská byl třeba chlap...jsi chlap? ☺“ (chalvo, muž, 34 let)

Respondenti v provedeném výzkumu tedy vnímali lhaní na chatu jako poměrně běžný jev. Jedna z respondentek dokonce formulovala jistou hierarchii:

„(záleželo by s čím by lhal), věk je miň jak pohlaví a tak“ (Dark_Girl, 15 let)

Někteří z dotazovaných popsali i jisté ztotožnění s fiktivní identitou:

„ale svým způsobem sem se do toho dost vžila...“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

„...jo, 29 udavam automaticky...to jo, trochu (je to součást mé identity na chatu)“ (R-minus, muž, 30 let)

Domnívám se, že poslední výrok se vztahuje k jedné z charakteristik prostředí chatu (internetu) tak, jak byly popsány v kap. 2.3.2. Jde o jakési oddělení virtuálního a reálného světa. V tomto případě si respondent pozměnil některé údaje týkající se jeho identity (např. věk, křestní jméno), vstupem do chatové místnosti pak vstupuje i do této identity a odpojením se vrací zpět k svým skutečným charakteristikám.

Zajímavým konceptem bylo zatížení realitou:

„(pozměnil jsem základní rysy své povahy), ale tíha L.I.F.E. se ukázala jako příliš velká a od té doby jsem si to nezopakoval“ (L.I.F.E., muž, 20 let)

„ono je docela těžký si s prvu zvyknout na „udělal sem to atd...“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

Ve druhé výpovědi šlo především o problém použití jazyka, který se objevil u více respondentů. Změna pohlaví totiž předpokládá osvojení odlišného způsobu komunikace. Ta nemusí zahrnovat pouze použití slovesného rodu opačného pohlaví, ale i další rysy. Tannen (1990, cit. dle Antunesová, 1999) se domnívá, že ve stylu řeči existují mezi muži a ženami zásadní rozdíly, které definuje jako „podávání zpráv (report style)“ u mužů a „spřízněnost (rapport style)“ u žen. Ženy mají například sklony k častějšímu využívání „slovních výplní“ a termínů označujících intenzitu jako „trochu, poměrně“ atd. Kladou také více otázek a častěji než muži souhlasí. Podle Wallaceové (1999) se celkově vyjadřují submisivnějším a váhavějším způsobem

Whittyová (2002, cit. dle Merkes, 2002) dokonce předpokládá, že i přes jednoduchost změny pohlaví v on-line prostředí nejsou lidé právě z těchto důvodů obzvláště úspěšní. Předchozí výzkum prokázal, že ačkoliv se jedinec díky svému jménu a dalším údajům jeví jako příslušník určitého pohlaví, jeho skutečná identita se prozradí díky způsobu použití jazyka (Whittyová, 2002, cit. dle Merkes, 2002). Tuto zkušenost dokládají i výpovědi respondentů z mého výzkumu, kteří se pokusili o změnu pohlaví.

Ve vnímání lži hrály jistou roli i situační faktory:

„...ale mno ono by záleželo kdy...záleželo by na situaci“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

„záleží jak hodně veliká je to lež...“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

Oproti převažujícímu konceptu „lež není proviněním“ se u několika respondentů projevilo také negativní vnímání lži na chatu (který jim ale v zásadě nebránil se jí občas dopustit):

„(...) ale přijde mi to zbytečný takovýhle lhání...no určitě ne dobrý...nemám rada lež“ (Martulka4, žena, 17 let)

„pro mne by to asi nebylo, ja mam v poslední době co delat s tím jedním skutečným svetem“ (L.I.F.E., muž, 20 let)

„to ne (nezkoušel jsem ani pozměnit nějakou informaci), nemám důvod“ (chalvo, muž, 34 let)

3. 4. 6 Následky on-line lži

Do kategorie **následků on-line** lži spadaly jak zkušenosti s průběhem vlastní lži, tak skutečná či očekávaná reakce ostatních komunikujících na lež respondenta. Identifikovanými koncepty byl strach z reakce:

„ale pak sem měla strach jak by reagovala“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

bezradnost (kdy respondent nepočítal s možností, že by lež mohla být v prostředí virtuální reality odhalena nebo bylo nutné po uvedení jedné lži kvůli zachování věrohodnosti konstruovat další a další), únik:

„...na ten chat uz jsem pak stejne nikdy nesla a s tim klukem si taky nikdy nepsala“ (Martulka4, žena, 17 let)

a především vnímané nebezpečí při přechodu komunikace do reálného prostředí:

„...písmenka se hezky píšou,ale,když pak přijde na real,je z toho průšvih,kterých jsem tu viděla taky dost.“ (Ashley, žena, 50 let)

„(...jednou nebo dvakrát jsem lhala o vzhledu) ...ale byl z toho pruser, zjistili jsme, ze chodi do vedlejší třídy (takže jsem dost zmatkovala a nakonec jsem mu rekla, at to co jsem rekla,nebere moc vazne).“ (Phereník, žena, 22 let)

Také Turkleová (n.d.) popisuje, jak velké nesnáze uživatelům působí, navážou-li ve virtuální realitě přátelství či jiný vztah, který se nezakládá na zcela pravdivých informacích, a jejich protějšky mají zájem o bližší kontakt v reálném prostředí.

U dvou respondentek jsem také zaznamenala tendenci, kdy sblížení při další komunikaci vedlo k pozdějšímu přiznání pravdy:

“Když se slušně zeptá a ne hned v první větě, samozřejmě přiznám...” (Ashley, žena, 50 let)

„Když bych se s tím člověkem hodně „sblížila“ bych mu pak řekla pravdu“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

V těchto případech může jít o spojitost s konceptem vnímaného nebezpečí projevení se lži při přechodu komunikace do reálného prostředí, ale také o prostou potřebu založit hlubší vztah s dotyčným člověkem na pravdivém základě. Ellisonová a kol. (2006) mluví v tomto kontextu o potřebě prezentovat – především významným druhým – své „skutečné já“.

3. 4. 7 Význam chatové komunikace

Se vztahem k vlastní lži i lži ostatních do značné míry souvisel význam, jaký mělo pro respondenta využívání chatu. Pro některé respondenty totiž znamenal důležitý zdroj komunikace:

„...A v podstatě jedinou komunikaci...nikam nemůžu...když nepřijde nikdo za mnou,jsem sama celý den....(mám přechod ze stavu pracující furt do stavu nemocný)“ (Ashley, žena, 50 let)

„snažím se aby to nevypadalo, že to беру moc vážně,ale když se pohádáme tak mi to bývá líto“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

Byl ale také prostředím relaxace a zábavy a prostředím sdílení:

„no přes net to pro mě není tak veliký problém se s tím svěřit“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

Tato výpověď je rovněž ve zřejmém vztahu ke specifikům chatového prostředí, kde dochází k fenoménu disinhibice (více v kap. 2.3.1) Chaty byl využíván také jako prostředek seznámení:

„přes chat jsem našel svou současnou přítelkyni a mnoho přátel“ (L.I.F.E.,muž, 20 let)

Chatová komunikace plnila svou funkci také jako prostředek úniku z nudy:

„(Otázka:) Co pro tebe znamená chatová komunikace?

Vyplnění času...nočního, místo koukání na televizi“ (Ashley, žena, 50 let)

Jelikož význam chatové komunikace je jednou z centrálních kategorií, bude podrobněji rozveden v diskusi.

3. 4. 8 Specifika prostředí chatu

Celým procesem provádění výzkumných rozhovorů přirozeně prolínalo téma specifik prostředí chatového prostředí, aniž bych cíleně kladla otázky na něj zaměřené. Tyto charakteristiky měly vliv jak na vlastní lhaní respondentů, tak i na jejich na způsoby rozeznávání lží ostatních.

Koncepty spadajícími do této kategorie byla především atmosféra anonymity:

„pro mnohe to je...skryti sve tvare nikdo je nevidi,tak proc by nemohli rict to co zrovna chteji...“ (Martulka, žena, 17 let)

možnost komunikaci kdykoliv ukončit, omezenost smyslového vnímání:

„verifikace bez podkladů je velmi obtížná ☺“ (L.I.F.E, muž, 20 let)

„co se týká toho lhaní...v reálném světě se nám červenají uši ☺“ (R-minus, muž, 30 let)

pokles hodnoty vztahů (jako následek jejich anonymity a plurality):

„(Otázka:) Takže se na chatu necítíš při lži tak provinile, chápu to správně?

(tak myslim si,ze je to tim,zaprvc teda ze me není videt) a když toho člověka neznam tak je mi to vlastne jako by jedno“ (Martulka4, žena, 17 let)

a asynchronicita komunikace:

„na netu je to jednodussi, muzes si to promyslet a nejsi tak nervozni“ (Phereníké, žena, 22 let)

„no to je ono přes internet se nebojime lhat normalne nelzu (no obcas teda rodicum no ☺)“ (Martulka4, žena, 17 let)

Specifika chatové komunikace a především atmosféra anonymity budou předmětem podrobnější diskuze v kap. 3.5.1.

3. 4. 9 Podstata lhaní

Poslední kategorii tvoří koncepty odvozené z výroků, které se vztahovaly k samé podstatě lži (resp. pravdy). Respondenti se dotknuli témat smyslu lhaní jako takového, některé výroky se vztahovaly ke rčení „lež má krátké nohy“:

„Někdo se zdatně dokáže přetvařovat,ale nakonec se stejně odhalí.“ (Ashley, žena, 50 let)

Projevilo se zde také problematické vymezení lži, které není jen záležitostí světa chatů:

„Pravda je velmi ošemetná věc...každý má SVOU pravdu.“ (Ashley, žena, 50 let)

Šlo tedy o koncept relativnosti pravdy, do nějž by se dal zařadit rovněž následující výrok (jinak spadající do konceptu změna věku). Ten lze vnímat jako jakousi polopravdu nebo „pasivní lež“⁴⁷,

„...když se mě ptali...tak sem jim neodpověděla vůbec...a nebo když si tiplý třeba 20, tak sem je v tom nechala ať si to myslí“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

3. 5 Diskuze

Analýzou dat byly získány ústřední kategorie, ze kterých lze vyvodit mnohé souvislosti vypovídající o aspektech zkoumaného jevu. Zodpovězení výzkumných otázek je tedy možné v uspokojivé míře, cíle výzkumu tak byly naplněny. Objevily se i mnohé skutečnosti, na něž výzkum nebyl primárně zacílen. Předmětem následující diskuse budou zjištění na vyšší úrovni abstrakce než kategorie uvedené v sekci výsledků.

3. 5. 1 Diskuze výsledků

V této části bude věnován prostor popisu ústředních souvislostí, jež vyplynuly z výzkumu, jejich vztah k již publikovaným teoretickým konceptům, ale také návrhu nových teoretických předpokladů a způsobů jejich zkoumání. V závěru diskuse budou zváženy nedostatky zvolené strategie výzkumu.

Jako zajímavou okolnost vnímám způsob, jakým mnozí respondenti v průběhu interview modifikovali své názory nebo naopak trvali na svých názorech, i přestože se ukázaly jako ne zcela opodstatněné. Předpokládám, že právě tyto okolnosti mnohdy ukazují cestu k hlubším souvislostem a proto věnuji prostor detailnější interpretaci části rozhovoru s respondentkou „Dark_Girl“ (15 let).

Ta hned zpočátku připustila, že lhaní je na chatu častým jevem, což doložila i příkladem vlastního experimentování: aby pronikla do „klučičí komunity“ vystupovala pod mužskou identitou, jejíž charakteristiky a vazby k širšímu okolí měla velmi detailně promyšlené – např.

---

⁴⁷ Ve vztahu k vymezení lži stanovené Ekmanem (1997) však byla naplněna obě kritéria (viz. kap. 2.1)!

úspěšně předstírala i sestru onoho fiktivního jedince. K zachování kontroly nad situací tedy používala dalších lží – „manévr“ známý patrně každému z reálného prostředí - a prokázala tak obdivuhodnou schopnost přecházet mezi identitami.

Rozhodně však nešlo o ojedinělý případ sdělování neopravdivých údajů, několikrát manipulovala i s údaji o svém věku atd. Přesto se respondentka velmi rozhodně bránila myšlence, že by také někdo jiný mohl úspěšně lhát jí. Lež by určitě “poznala, i když neví jak”. Například podle vodítek z reálného světa, mezi než patří zaslání kopie řidičského průkazu nebo fotografií. Sama ve svém experimentu použila ke zvěrohodnění jí vytvořeného mužské identity fotografie vlastního bratra. Při konfrontaci s uvedenou skutečností přesto kategoricky odmítala možnost, že by se mohla stát obětí podobného experimentování i ona sama:

„(Otázka:) Napadlo tě, že by také ta holka mohla být ve skutečnosti někdo jiný?

To ne, ukazovala mi fotky....

(Otázka:) Ty jí ne?

:-[mno bráchovi...sem někde vyhrabala bráchovu starou fotku a řekla, sem že sem to já

(Otázka:)Mohl by to být také kluk a půjčit si fotky své sestry. Co ty na to?

Tak možný je všechno...já ale poznám jak se chová holka...“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

Fakt, že stejně promyšleným způsobem mohou postupovat i ostatní uživatelé chatů následně připustila, což ovšem nic nezměnilo na přesvědčení, že obětí lži ostatních se sama nikdy stát nemohla:

„(to ti nepovím)..pže mě 100% tohle zatím nikdo neudělal...nepotkala sem se s nikým kdo by takhle lhal“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

Uvedený příklad navíc poukazuje na skutečnost, že ani vodítka pocházející z reálného světa rozhodně nejsou spolehlivým faktorem v určování důvěryhodnosti sdělení.

Domnívám se, že by mohlo jít o jakýsi druh „obranného mechanismu“, kdy uživatel, který sám využívá možnosti lhát nebo alespoň připouští možnost přetvářky ostatních, potřebuje „vnitřně“ věřit, že sám se obětí lži nestane. To ilustruje i výpověď další respondentky:

„no vim, ze tam takovy lidi jsou...ale nepocitam se do rizikovy skupiny, ktera by patrila k podvedenym“ (Phereniké, žena, 22 let)

Pokud uživatel v průběhu komunikace právě nenarazí na velmi zjevnou formu klamání, možnost vlastního obelhání vědomě nezohledňuje, a to ani v případě, kdy si „rizikovost“ prostředí uvědomuje:

„(Otázka:) Napadlo tě při tom tvém experimentu, že by také ostatní lidé, se nimiž jsi se bavil, mohli být ve skutečnosti někým úplně jiným?

..no..je to možné

(Otázka:) A myslel jsi na to přitom?

To ani ne.“ (L.I.F.E, muž, 20 let)

„(Otázka: Jak sis pozměnila ten věk...napadlo tě, že by ten kluk, se kterým ses bavila, mohl být také o dost mladší než tvrdil?

No samozřejmě.....☺...(...) už si na to moc nevzpominám,ale v te době sem o tom asi ani nak neuvazovala...“ (Martulka4, žena, 17 let)

Pokud už uživatel připustí možnost vyskytnutí se lži i v jím vedené komunikaci, většinou věří, že by byl schopen ji jednoznačně rozpoznat. Pravděpodobně jde o prostředek k naplnění jakési potřeby toho, aby uživatel mohl prostředí chatu a komunikaci v něm vnímat jako smysluplnou. To by v případě připuštění toho, že se může kdykoliv stát obětí lži, aniž by bylo možné se to dozvědět, bylo značně problematické.

V podstatě jde o modifikaci tendence, která vyplývá ze závěrů ostatních výzkumů „všichni chatech lžou, já to ale nedělám“. Caspi & Gorsky (2006) ve své analýze chování v on-line prostředí (tedy nejen chatů) zjistili, že zatímco většina respondentů se domnívala, že lhaní je v prostředí internetu velmi rozšířené, jenom třetina z nich se ho sama dopouští. V kontextu mého výzkumu by pak tento trend mohl být poopraven na „na chatu hodně lidí lže, já občas také, ale ti, se kterými komunikuji, to nedělají (nebo bych to alespoň rozpoznal)“.

Roli v utváření tohoto procesu hraje rovněž další zjištěná kategorie: **význam chatové komunikace**. Dark_Girl se v průběhu rozhovoru spontánně „přiznala“:

„můžu ti něco říct...? (...) O☺já mám sociální fobii (...) jako, že mno vydržet v metru, v budu kde je víc lidí...to trpím...mám takový strach že se strapním...“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

Podle své výpovědi trpí při interakci s neznámými lidmi nezvladatelnou úzkostí a pokud existuje možnost výběru, sociálním kontaktům se vyhýbá:

„sem samotárka...a když nemusím...se s nikim nebavím“ (Dark_Girl, žena, 15 let)

Na internetu denně tráví 10-14 hodin (z toho 3-4 na chatu) a vyjadřováním se jeho prostřednictvím - především o velmi osobních tématech - je pro Dark_Girl mnohem jednodušší. Chat se tedy pro ni stal důležitým prostředím pro realizaci a komunikaci a víra, že ona sama bude střetu s lhaním ostatních uživatelů ušetřena, nabývá v tomto kontextu na významu.

Z této výpovědi ovšem nelze vyvozovat závěry mezi časem stráveným na internetu (chatu) a použitím lži. Jednoznačné souvislosti nebyly prokázány ani předchozími výzkumy na větším počtu uživatelů: zatímco podle Caspiho & Gorskeho (2006) obecně více podváděli častí uživatelé internetu než příležitostní, Whittyová (2002) dospěla k závěru, že uživatelé, kteří tráví chatováním méně času, je berou jako nedůležité a experimentální prostředí - a tudíž víc lžou.

Jako podstatný činitel se tedy v mém šetření ukázal právě subjektivní **význam chatové komunikace** pro jednotlivé uživatele. Uživatelé, kteří chaty vnímali jako prostředí relaxace a zábavy, připouštěli možnost nerozpoznání lži a střet s ní častěji:

„ (chat za důvěryhodné prostředí) nepovažuji... (důvěryhodné sdělení na něm) nepoznáš, nedá se to poznat (...) (komunikace po chatu pro mě znamená) zábavu, přístup k informacím, zabítí času... (trávím zde) asi 3 hodiny“ (chalvo, muž, 34 let)

Na pravdivosti tvrzení na chatech jim záleželo mnohem menším způsobem. Motivace, se kterou jedinec vstupuje do virtuálního prostředí, tedy zřejmě ovlivňuje jeho toleranci ke lži druhých i vlastní. Důležitou okolností bylo především, pokud chat plnil funkci prostředku seznámení. Respondent Chalvo (34 let), který nejjednoznačněji označil za účel navštěvování chatů seznámení, byl také jediným respondentem, který se podle svého vyjádření zatím lži nedopustil a neměl k tomu ani důvod. Také Phereníké upozorňuje:

„...chodila jsem tam, kde se lidi chtějí většinou seznámit, takže tolik nekecaj, když se pak třeba chtějí setkat.“ (Phereníké, žena, 22 let)

Koncept chatu jako prostředku seznámení je tak ve zřejmém vztahu k vnímanému nebezpečí lhát kvůli pozdějšímu přechodu komunikace do reálného prostředí.

„s tema, co jsem se bavila, to dost často preslo v dlouhodobej vztah a pak jsem se s nim setkala, takže by se to provalilo“ (Phereníké, žena, 22 let)

Pokud uživatel usiluje o navázání intimního vztahu, touha po porozumění si s potenciálním partnerem jej motivuje k upřímné prezentaci sebe sama (Ellison et al., 2006). Gibbs et al. (2006, cit. dle Ellison a kol, 2006) ve své empirické studii zjistili, že uživatelé, kteří očekávali pozdější interakci tváří v tvář, uváděli větší otevřenost a nepotlačovali v takové míře negativní rysy svých osobností. Na druhou stranu však byla zaznamenána tendence zvyšovat svoji atraktivitu pomocí prezentace tzv. „ideálního já“. Mnozí seznamující vylepšovali

svoje charakteristiky ve vztahu k předpokládanému vývoji, potenciální verzi sebe sama nebo se popisovali pod vlivem touhy, jakými by chtěli být⁴⁸ (Ellison et al., 2006). V prostředí seznamování tedy vzniká napětí mezi potřebou autentičnosti a formováním dobrého dojmu, který vystihuje následující výpověď:

„urcite se tam nelaj trochu lepsima...to je proste pro seznamovani typicky“ (Phereniké, žena, 22 let)

Tato okolnost často není vnímána jako uvádění lživých tvrzení, ale spíš jako jistá idealizace nebo nedostatečná sebereflexe⁴⁹.

Charakteristiky prostředí chatových místností však také lákají k experimentům, jejichž základem je jednoznačně uvědomované lživé tvrzení. Chatová komunikace totiž představuje bezpečnou formu průzkumu nových prostředí a rolí, aniž by bylo potřeba se obávat sankcí či reakce komunikačního partnera v případě odhalení lži. Tuto skutečnost zachycuje následující zkušenost jednoho z respondentů:

„...prohlédl jsem si místnosti, kam bych se jako L.I.F.E. styděl vlézt;-))“ (L.I.F.E., muž, 20 let)

Domnívám se, že případy, kdy jedinec pomocí více způsobů vystupování na chatu, ale i celém internetu (např. pomocí více e-mailových adres, profilů na chatu) nejsou nijak vzácné. Některý z nich pak mohou být vyhrazeny pro „experimentální účely“:

„v mých osobních profilech (jsou údaje pravdivé)...v těch třeba té „sestry nebo „bratra“ ne“ (Dark_Girl, 15 let)

Je možné, že taková pluralita zastoupení v on-line světě reprezentuje odlišné aspekty své identity.

Existují případy, kdy fiktivní identita či jednotlivé rysy předstírané v on-line prostředí mohou pozitivně ovlivnit i chování jedince v reálném světě. Například člověk, který si na chatu

---

⁴⁸ Možnost klamání uváděli uživatelé, kteří se přes internet seznamovali, jako největší vnímanou nevýhodu tohoto způsobu seznámení. Sami se však tohoto chování ve vysoké míře dopouštěli. Bylo např. zjištěno, že 86% těchto uživatelů manipulovalo s údaji o svém fyzickém vzhledu (Gibbs et al., 2006, cit. dle Ellison a kol., 2006). Ti, kteří se žádných lží nedopouštěli, ale zároveň si možnost tohoto chování uvědomovali u ostatních uživatelů, se často cítili znevýhodněni a začínali pod vlivem tohoto vědomí podvádět také.

⁴⁹ Děje se tomu tak i při seznamování „tváří v tvář“, „přikrašlování“ však probíhá jinými způsoby.

vyzkouší asertivnější vystupování, než jakého je schopen ve svém skutečném životě či zjistí, že otevřenější forma vyjadřování je okolím pozitivně oceňována a že se mu dostává více pozornosti a respektu, může tyto vzorce chování generalizovat a přenést do reality. Chat tak slouží jako bezpečné prostředí pro nácvik nových rolí. Grohol (1998, cit. dle Gackenbach, 1998) zabývající se specifiky psychoterapie on-line zdůrazňuje, jak důležitým a jedinečným postupem může být, když si klient např. při sociální fobii vyzkouší překonání některých problémů nejprve ve virtuálním prostředí a až v další fázi se pokouší naučené přenést do reality. V okamžiku, kdy prostor pro experimentování postrádá pevné hranice, však nastává nebezpečí⁵⁰.

V výpovědích většiny respondentů se rovněž objevilo téma **specifik chatové komunikace**: omezenost smyslového vnímání, možnost komunikaci kdykoliv ukončit – a především atmosféra anonymity.

Právě anonymita je jedním z nejdůležitějších faktorů při vzniku komunikační disinhibice (viz. kap. 2.3.1). Umožňuje totiž vyšší míru sebeodhalení a naopak nižší míru sebekontroly než v reálném světě. Toto odbourání hranic má pozitivní i negativní dopady: na jedné straně podporuje intimitu a svobodnější utváření vazeb mezi lidmi, kteří se nikdy nesetkali tváří v tvář, na druhé straně se objevuje vyšší míra agrese, obtěžování a lží:

„spousta lidí dokaze rict přes internet daleko vic vecinez když by je třeba měli rici do oci, coz se mi také moc nelibi (...) když se s nekym hadam a piseme si o tom tak mi rekne věci, které by mi snad ani normalne nebyl schopen rici...do oci“ (Martulka4, žena, 17 let)

Jak se jedinec zbavuje svých zábran, je schopen být otevřenější i v záležitostech, které by mu v reálném světě činily potíže. Jeden z respondentů tento projev disinhibice nazývá „demokracií“:

„Jiná identita a anonymita může vést k větší demokracii...Pokud se mě zeptáš, jaký je můj názor třeba na interrupce, řeknu to co si myslím. Nevím proč bych vymýšlel něco imaginárního...“ (R-minus, muž, 30 let)

---

⁵⁰ Z výsledků výzkumu Harmana a kol. (2005) vyplynulo, že děti, u kterých byla zaznamenána nejvyšší míra lhaní a podvodů v prostředí internetu (např. předstírání vyššího věku), vykazovaly také nižší úroveň sebeúcty, méně vyvinuté sociální dovednosti, vyšší míru agresivity a úzkostnosti v sociálních vztazích (frekvence použití internetu však neměla na tyto faktory žádný vliv). Tyto souvislosti do jisté míry odpovídají výpovědi respondentky Dark_Girl (15 let, viz. výše). Je otázkou, co je v tomto případě příčinou a co následkem.

Zajímavě bylo, že šlo o respondenta, který měl zautomatizovaný zvyk při vstupu do chatového prostředí „přecházet“ do své chatové identity s pozměněnými osobními údaji tak, aby nemohla být identifikována jeho skutečná identita (z bezpečnostních důvodů). Domnívám se, že právě takové chování je jádrem dalšího zajímavého jevu: lidé mohou v anonymním virtuálním prostředí otevřeněji projevovat své názory, což se ale nevyklučuje s udáváním zavádějících údajů. Anonymita tak „vede jak k pravdě, tak ke lži“. Výstižně tento postřeh ilustruje následující výrok stejného respondenta:

„Někteří lžou díky tomu že je to anonymní, ale někteří lidé mluví pravdu právě proto že je to anonymní...“ (R-minus, muž, 30 let)

Také podle Šmahela (2006b) pozitivní názor na „normálnost“ lhaní lidem nijak nebrání se na internetu více otevřít a komunikovat i o intimních detailech svého života. Ačkoliv zní toto tvrzení na první pohled paradoxně, je třeba si uvědomit, že jde nejspíš o dvě strany téže mince: chatující, kteří využívají anonymitu prostředí k experimentování a sdělování lží, tak činí ve vztahu k jiným obsahům než těm, které jsou předmětem intimních rozhovorů. Zatímco v prvním případě se jedná spíše o osobní charakteristiky a údaje (které by mohly odhalit identitu uživatele), ve druhém jde spíše o autenticitu názorů, svěřování se se svými problémy atd.

„(komunikace na chatu a reálu je jiná)...v tom,že se s nima nebavim o svých osobních vecech,ale spis takove vseobecne rozhovory...škola,zajmy,...(...) když najdem spolecne tema,muze to byt i hodne do hloubky“ (Martulka4, žena, 17 let)

Bargh (2002, cit. dle Ellison, 2006) a další autoři se dokonce domnívají, že interakce v prostředí internetu umožňují lépe vyjadřovat své „skutečné já“. Podle Sulera (2002) však jde o značné zjednodušení: žádné „já“ není více opravdové než jiné. Osobnost není tvořena vrstvami, pod nimiž se skrývá „skutečné já“. Charakteristika, která zůstala v on-line komunikaci skryta, zatímco v reálném prostředí je velmi snadno rozpoznatelná (za příklad může sloužit úzkostnost v sociálních vztazích), je stejně důležitou součástí identity jako ta, která projeví až při dodržení anonymity a dalších podmínek.

Každý modus komunikace jednoduše upřednostňuje jiné rysy osobnosti. Tímto způsobem pak lze odpovědět i na otázku, zda se při experimentování v chatovém prostředí projevuje „skutečné já“: nic takového zřejmě neexistuje, jde spíš o souhrn různých typů nastavení, způsobů myšlení a cítění, které se mohou sejít uvnitř jedné osobnosti a odlišně se projevovat v závislosti na přítomnosti v určitých prostředích (Suler, 2002).

Z pojetí disinhibice pak pramení dvě různá pojetí on-line vztahů. Někteří autoři je popisují jako povrchní, iluzorní a často hostilní, na druhé straně jsou vnímány jako svobodnější, upřímnější, tedy skutečné vazby (Parks, 1996).

3. 5. 2 Nedostatky zvolené metodologie

Jako problematické oblasti provedeného výzkumu by bylo možné vnímat především následky spojené s přílišnou flexibilitou postupu – jako je nereliabilita výsledků a nemožnost jejich zevšeobecnění. Tyto cíle jsem si však nastanovila, výzkum byl zaměřen na zachycení aspektů lhaní na chatech a souvislosti mezi nimi.

Projevilo se však, že ve výzkumu vedeném prostřednictvím chatu lze těžko posoudit, do jaké míry jsou získaná data autentická a nakolik odpovídají skutečnosti. Například jeden z respondentů, který při vstupu do chatového prostředí automaticky udává nižší věk, tak učinil i ve výzkumném rozhovoru. Nešlo o výrazně zkreslující skutečnost, navíc byla informace později uvedena na pravou míru. Tato událost by se mohla přihodit i ve výzkumu vedeném v reálném prostředí. Přesto však poukazuje na jistá omezení on-line výzkumu: zavádějící informace významnějšího charakteru (udání jiného pohlaví atd.) zde nelze na rozdíl od reálného prostředí odhalit. Záměrné i neuvědomované klamné odpovědi respondenta zůstávají výzkumníkovi skryty. Některé studie již ovšem potvrdily srovnatelnost výsledků získaných on-line výzkumy s tradičním typem výzkumu (Hewson et al., 2003; Birnbaum, 2004).

Podobným problémem je pak posouzení, nakolik odpovědně vnímá respondent výzkumný rozhovor a kolik mu věnuje pozornosti⁵¹. Ve fázi sběru dat bylo nutné ukončit několik již započatých rozhovorů po zjištění, že potenciální respondent nevzal okolnost, že jde o výzkumný rozhovor, dostatečně vážně. Tato skutečnost byla zajisté způsobena i vnímáním chatu jako prostředí relaxace a zábavy.

---

⁵¹ Na možnost ztráty kontroly nad podmínkami výzkumu poukazuje i rozhovor, v jehož průběhu respondent přiznal probíhající konzumaci vyššího množství lihovin, čemuž by se ve výzkumu vedeném tvář v tvář dalo předejít snadněji.

3. 5. 3 Výzkumná doporučení

Výsledkem práce, která vycházela z metody zakotvené teorie, mělo být vytvoření základů nové teorie, které uvedu ve formě výzkumných doporučení. Ze vzájemného propojení ústředních kategorií výzkumu, tak, jak bylo uvedeno ve výsledcích a diskusi, by bylo možné vytvořit sadu hypotéz, jež by definovaly hlubší souvislosti fenoménu lhaní na internetu a které by mohly být ověřeny kvantitativním šetřením.

Nejzákladnější zjištěné aspekty fenoménu lhaní v prostředí chatu uvádím v následujícím souhrnu: ačkoliv tedy uživatelé chatů připouštějí vysokou míru výskytu lži v tomto prostředí, pokud nenarazí na velmi zjevnou formu klamání v průběhu komunikace, tento fakt vědomě nezohledňují. V situaci, kdy by měli neustále brát v úvahu možnost přetvářky komunikačního partnera, ztrácela by pro ně tato komunikace význam, popř. by nedocházelo k plnění jejích důležitých funkcí. Náhradní techniky využívané v prostředí chatu k rozpoznání lži považují za kompenzaci chybějících neverbálních projevů (i ty však lze snadno zneužít a nejsou tedy zcela spolehlivými prediktory důvěryhodnosti sdělení)

V případě mnou prováděného výzkumu udávali respondenti závislost některých odpovědí na specifikaci kontextu (takové výpovědi pak byly obvykle zařazeny pod pojmové označení situační faktory). Přílišná vágnost a abstraktnost otázek je obecně jedním ze zásadních problémů výzkumů. Odpovědi respondentů závisí často na kontextu, a tak mají respondenti tendenci vytvářet si kontext vlastní, který je pro každého jiný, a tak vlastně každý odpovídá na „jinou“ otázku (De Vaus, 1998). Domnívám se tedy, že v případě ověřování teoretických předpokladů plynoucích z provedení výzkumu pomocí dotazníkového šetření či interview by bylo v otázkách zabývajících se posuzováním lží druhých lidí, motivací k nim a jejich dopadů vhodné využít tzv. stručných nástinů. Ty jsou jedním ze způsobů minimalizace problému přílišné abstraktnosti otázek: v krátkém příběhu jsou specifikovány okolnosti dotazu, čímž je respondentovi poskytnut alespoň částečně standardizovaný kontext.

Další výzkum v této oblasti by mohl být směřován nejen směrem k již uvedeným dimenzím problému, ale rovněž k oblasti strategií, které uživatelé chatu vytvářejí v případech vlastního experimentování, především při celkové změně identity zahrnující změnu pohlaví. Pro tuto oblast by mohl být využit experimentální design výzkumu, kdy by jistý počet jedinců plnil zadání vydávat se např. v chatovém prostředí za osobu opačného pohlaví (a to bez

obdržení detailnějších informací). Provedení takového experimentu by umožnilo sledovat využití strategie, postup konstrukce fiktivní identity (např. zda by zkoumané osoby vycházeli z charakteristik vlastní osoby a měnili pouze pohlaví nebo vytvářeli zcela fiktivní osoby).

4. ZÁVĚR

Z teoretické části vyplynulo, že klíčovým faktorem pro výskyt lhaní na internetu jsou specifika tohoto prostředí, která mají na lidskou komunikaci významný dopad – především pak omezenost smyslového vnímání, atmosféra anonymity a další faktory způsobující komunikační disinhibici. Mezi uživateli je značně rozšířeno tvrzení, že internet je prostředím, kde se mnoho lže. Umožňuje totiž experimenty nebo druhy klamání, které by v komunikaci tváří v tvář proběhnout nemohly a které je velmi těžké odhalit.

Ústředními kategoriemi, které vyplynuly z provedeného výzkumu, byla důvěryhodnost chatu, rozpoznání lži a význam chatové komunikace. Jejich provázanost lze shrnout takto: ačkoliv uživatelé chatů připouštějí vysokou míru výskytu lži v tomto prostředí, pokud nenarazí na velmi zjevnou formu klamání v průběhu komunikace, tento fakt vědomě nezohledňují. V situaci, kdy by měli neustále brát v úvahu možnost přetvářky komunikačního partnera, ztrácela by pro ně tato komunikace význam, popř. by nedocházelo k plnění jejích důležitých funkcí. Mnozí respondenti byli pevně přesvědčení o možnosti lež rozpoznat a využívali k tomu různé náhradní techniky.

Některým uživatelům chatů v důsledcích tolik nezáleželo na tom, zda se shoduje skutečnost a způsob, jakým se jejich komunikační partner prezentuje. Je otázkou, zda prostředí chatu dnes již nemůže přímo odkazovat k „lživému“ kontextu, v němž komunikace probíhá. Při dodržení kritérií k určení lži by pak označení „lež“ pro dané chování ani používáno být nemělo.

Díky možnosti uvádět i nepravdivá tvrzení a experimentovat se internet v pozitivním smyslu může stát prostředkem sebereflexe, promýšlení svých hodnot a životních cílů. Na druhou stranu však takové chování může být vnímáno jako podvod a ohrožení morálních norem. Z těchto dvou úhlů pohledu pak pramení i dvě možná pojetí on-line komunikace. Tu lze vnímat jako povrchní a iluzorní, nebo také jako svobodnější a upřímnější.

Použitá literatura:

Adler, A. (1994). *Psychologie dětí: děti s výchovnými problémy*. Praha: Práh

Antunes, S. (1999). *Leaping Into Cross-Gender Role-Play*. Staženo říjen, 2006. Dostupné z: <http://www.mud.co.uk/richard/ifan195.htm>

Baron, N. S. (2005). Cybertalk at Work and at Play. *Visible Language* 39 (1), 64-85. Staženo duben, 2006. Dostupné z: <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=816849341&sid=4&Fmt=3&clientId=45397&RQT=309&VName=PQD>

Bettelheim, B. (2000). *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*. Praha: Nakladatelství lidové noviny

Birnbaum, M. (2004). Human Research and Data Collection via the Internet. *Annual Review of Psychology* 55, 803-820. Staženo květen, 2006. Dostupné z: <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=536083881&sid=4&Fmt=4&clientId=45397&RQT=309&VName=PQD>

Bowker, N. & Tuffin, K. (2003). Dicing with Deception: People with Disabilities' Strategies for Managing Safety and Identity Online. *Journal of Computer-Mediated Communication* 8 (2). Staženo říjen, 2006. Dostupné z: <http://jcmc.indiana.edu/vol8/issue2/bowker.html>

Burianová, B. (2000). Jak se chováme on-line. *Psychologie dnes* 6 (12), 18-19

Burnet, G. & Buerkle, H. (2004). Information Exchange in Virtual Communities: A Comparative Study. *Journal of Computer-Mediated Communication* 9 (2). Staženo říjen, 2006. Dostupné z: <http://jcmc.indiana.edu/vol9/issue2/burnett.html>

Buten, J. (1996). *Personal home page survey*. Staženo říjen, 2006. Dostupné z: <http://www.asc.upenn.edu/USR/sbuten/phpi.htm>

Clarke, P. 2000 *The Internet as a Medium for Qualitative Research* [online]. Paper presented at Web 2000 Conference, September 6, Johannesburg: Rand Afrikaans University. Dostupné z: www.und.ac.za/users/clarke/web2000/pc.pdf

ComScore survey reports 694m global Internet users in March. (2006). *M2 Presswire*. Staženo duben, 2006. Dostupné z:

<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1033490891&sid=5&Fmt=3&clientId=45397&RQT=309&VName=PQD>

Caspi, A., & Gorsky, P. (2006). Online Deception: Prevalence, Motivation, and Emotion. *CyberPsychology & Behavior* 9 (1), 54 -59. Staženo září, 2006. Dostupné z: <http://www.liebertonline.com/doi/abs/10.1089/cpb.2006.9.54?journalCode=cpb>

Coomber, R. (1997). Using the Internet for Survey Research. *Sociological Research Online* 2 (2). Staženo březem, 2006. Dostupné z: <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/2/2/2.html>

Crichton S. & Kinash, S. (2003). Virtual Ethnography: Interactive Interviewing Online as Method. *Canadian Journal of Learning and Technology* 29 (2). Dostupné z: http://www.cjlt.ca/content/vol29.2/cjlt29-2_art-5.html

Čermák, I. & Navrátil, M. (1997). Vliv virtuální reality na psychiku jedince. *Československá psychologie*, 41 (1), 55-65, Praha: Akademie věd ČR

Dalloz, D. (2002). *Lhani (od 0 do 9 let)*. Praha: Portál

DePaulo, B. M. (1996). Lying in Everyday Life. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol 70, (5), 979- 995 Dostupné z: <http://smg.media.mit.edu/library/DePauloEtAl.LyingEverydayLife.pdf>

Donn, J. E. & Sherman, R. C. (2002). Attitudes and Practices Regarding the Formation of Romantic Relationships on the Internet. *CyberPsychology&Behavior* 5 (2). Staženo prosinec, 2006. Dostupné z: <http://www.liebertonline.com/doi/pdf/10.1089/cpb.2005.8.521>

Döring, N. (2002). Personal Home Pages on the Web: A Review of Research. *Journal of Computer-Mediated Communication* 7 (3). Staženo listopad, 2006. Dostupné z: <http://jcmc.indiana.edu/vol7/issue3/doering.html>

Ekman, P. (1997). Lying and deception. In Stein, N. L., Ornstein, P. A., Tversky, B. & Brainerd, C. Memory for Everyday and Emotional Events. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Staženo listopad, 2006. Dostupné z: http://www.paulekman.com/pdfs/lying_and_deception.pdf

Ellison, N., Heino, R., & Gibbs, J. (2006). Managing impressions online: Self-presentation processes in the online dating environment. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11(2). Staženo prosinec, 2006. Dostupné z: <http://jcmc.indiana.edu/vol11/issue2/ellison.html>

Evans, R. J.& Mathur, A. (2005). „The Value of On-line Surveys.“ *Internet Research* 15 (2), 195-220. Staženo duben, 2006. Dostupné z:

<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=850972701&sid=3&Fmt=4&clientId=45397&RQT=309&VName=PQD>

Faltýnek, L. (2002). *Psychologické aspekty komunikace na internetu* (diplomová práce). Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové. Staženo září, 2006. Dostupné z: <http://psychologie.kvalitne.cz>

Ferjenčík, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál

Floridi, L. (1995). *Brave. Net. World: The Internet as a Disinformation Superhighway?* Staženo září, 2006. Dostupné z: <http://www.well.com/user/hlr/texts/disinfo.html>

Fox, S. (2000). Pew Internet Project: Trust and privacy online: Why Americans want to rewrite the rules. <http://www.pewinternet.org/reports/toc.asp?Report=19>

Gackenbach, J. (ed.). (1998). *Psychology and the Internet, intrapersonal, interpersonal, and transpersonal implications*. San Diego: Academic Press.

Goffman, E. (1999). *Všichni hrajeme divadlo*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon

Grazioli, S. (2004). Where Did They Go Wrong? An Analysis of the Failure of Knowledgeable Internet. *Group decision and negotiation* 13 (2), 149-170.

Hancock, J. T. & Dunham, P. J. (n.d.) Impression Formation in Computer Mediated Communication Revisited: An Analysis of the Breadth and Intensity of Impressions, Staženo prosinec, 2006. Dostupné z: <http://crx.sagepub.com/cgi/content/28/3/325>

Harman, J. P., Hansen, C. E., Cochran, M. E. & Lindsey, C. R. (2005). Liar, Liar: Internet Faking but Not Frequency of Use Affects Social Skills, Self-Esteem, Social Anxiety, and Aggression. *CyberPsychology & Behavior* 8 (1), 1 -6. Staženo listopad, 2006. Dostupné z: <http://www.liebertonline.com/doi/abs/10.1089/cpb.2005.8.1?prevSearch=allfield%3A%28lie+dception%29>

Hartl, P. & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.

Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál

Hendl, J. (2006). *Přehled statistických metod zpracování dat: analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál

Hewson, C. (2003). *Internet Research Methods: A Practical Guide for the Social and Behavioural Sciences*. London: Sage Publications.

Chandler, D. & Roberts-Young, D. (1998). *The Construction of Identity in the Personal homepages of Adolescents*. Staženo září, 2006. Dostupné z: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/short/strasbourg.html>

Joinson, A. N. (1998). Causes and implications of disinhibition on the Internet. In J.Gackenbach (Ed.) *The Psychology of the Internet* (pp. 43-60). New York: Academic Press.

Joinson, A. N. & Dietz-Uhler, B. (2002). Explanations for the perpetration of and reactions to deception in a virtual community. *Social Science Computer Review* 20 (3), 275 – 289. Staženo září, 2006. Dostupné z: <http://portal.acm.org/citation.cfm?id=776245&dl=ACM&coll=&CFID=15151515&CFTOKEN=6184618>

Křivohlavý, J. (1995). *Tajemství úspěšného jednání*. Praha: Grada Publishing

Mann, Ch. & Stewart, F. (2000). *Internet Communication and Qualitative Research: A Handbook for Researching Online*. London: Sage Publications.

Merkes, M. (2002). Online Relationships - Liars or Friends? *PC Update*. Staženo říjen 2006, Dostupné z: <http://www.melbpc.org.au/pcupdate/2207/2207article4.htm>

Miller, H. (1995) *The presentation of self in electronic life: Goffman on the Internet*. Staženo prosinec, 2006. Dostupné z: <http://ess.ntu.ac.uk/miller/cyberpsych/goffman.htm>

Newman, M. L., Pennebaker, J. W., Berry, D. S. & Richards, J. M. (2002). Lying Words: Predicting Deception from Linguistic Styles. *Personality and Social Psychology Bulletin*. Staženo prosinec, 2006. Dostupné z: <http://homepage.psy.utexas.edu/homepage/faculty/Pennebaker/Reprints/Deception.pdf>

Parks, M. R. (1996). Making Friends in Cyberspace 1996 *Journal of Communication* 46(1) Staženo září, 2006. Dostupné z: <http://jcmc.indiana.edu/vol1/issue4/parks.html>

Pease, A. (2001). *Řeč těla: jak porozumět druhým z jejich gest, mimiky a postojů těla*. Praha: Portál.

Plaňava, I. (1996). Jak to spolu mluvíme: psychologie dorozumívání i nedorozumění mezi lidmi. Brno: vydavatelství Masarykovy univerzity

Reid, E. M. (1991). Electropolis: Communication and Community on Internet Relay Chat. *Inzertek* 3 (3), 7-15. Dostupné z: <http://www.irchelp.org/irchelp/misc/electropolis.html>

Reid, E. (1995). Virtual worlds: Culture and imagination. In S. Jones (Ed.). *Cybersociety: Computer-mediated communication and community*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications

Reid, E. (1998). The Self and the Internet: Variations on the Illusion of One Self. In Gackenbach, J. (Ed.), *Psychology and the Internet, intrapersonal, interpersonal, and transpersonal implications*. San Diego: Academic Press.

Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community*. MIT Press, <http://www.rheingold.com/vc/book>

Ridley, M. (1999). *Červená královna*. Praha: Mladá fronta

Spitzberg, B. H. (2006). Preliminary development of a model and measure of computer-mediated communication (CMC) competence. *Journal of Computer-Mediated Communication* 11 (2), Staženo listopad, 2006. Dostupné z: <http://jcmc.indiana.edu/vol11/issue2/spitzberg.html>

Stefik, M. (1999). *The Internet Edge: Social, Technical and Legal Challenges for a Networked World*. Massachusetts: The MIT Press.

Strauss, A. & Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert

Subrahmanyam, K., Greenfield, P. M. & Tynes, B. (2004). Constructing sexuality and identity in an online teen chat room. *Applied Developmental Psychology* 25, 651-666. Staženo prosinec, 2006. Dostupné z: <http://www.cdmc.ucla.edu/downloads/Constructing%20sexuality.pdf>

Suler, J. (1996 – 2002). *The Psychology of Cyberspace*. Staženo březen-prosinec, 2006. Dostupné z: <http://www.rider.edu/~suler/psyber/psyber.html>

Šmahel, D. (2002). *Přispívá Internet k rozvoji osobnosti?* Staženo prosinec, 2006. Dostupné z: <http://www.isdn.cz/clanek.php?cid=3874>

Šmahel, D. (2003a). *Adolescenti a internet: Identita, vztahy, komunikace* (doktorská disertační práce). Brno: Masarykova univerzita

Šmahel, D. (2003b). *Psychologie a internet: děti dospělými, dospělí dětmi*. Praha: Triton.

Šmahel, D. (2006a). *Důvěra v informace z internetu: ne uživatelé více důvěřují!* Staženo listopad, 2006. Dostupné z : <http://www.isdn.cz/clanek.php?cid=8020>

Šmahel, D. (2006b). *Je lhaní na internetu normální?* Staženo září, 2006. Dostupné z: <http://www.isdn.cz/clanek.php?cid=7604>

Šmahel, D. (2006c). *Věří lidi internetu?* Staženo září, 2006. Dostupné z: <http://www.isdn.cz/clanek.php?cid=7501>

Turkle, S. (n.d.). *Constructions and Reconstructions of Self in Virtual Reality: Playing in the MUDs*. Staženo listopad, 2006. Dostupné z: <http://web.mit.edu/sturkle/www/constructions.html>

Utz, S. (2005). Types of deception and underlying motivation: what people think. *Social Science Computer Review* 23 (1), 49 – 56. Staženo září, 2006. Dostupné z: <http://portal.acm.org/citation.cfm?id=1066546.1066552&coll=&dl=ACM&CFID=15151515&CFTOKEN=6184618>

Vaus, D.A. (1998). *Surveys in social research*. London: UCL Press.

Vrij, A. (2001). Detecting the Liars. *Forensic psychology* 14 (11). Staženo říjen, 2006. Dostupné z: http://www.bps.org.uk/publications/the-psychologist/search-the-psychologist-online.cfm?fuseaction=inc_getFile&ID=327&Publication_ID=-1

Vybíral, Z. (2000). *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál

Vybíral, Z. (2002). *Výzkum disinhibice u mladých uživatelů chatu*. In Plaňava, I., Pilát, M. (Eds.). *Děti, mládež a rodiny v období transformace*. Brno: Barrister&Principal

Vybíral, Z. (2003). *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Praha: Portál

Vymětal, Š. (2002). Lze prokázat lež? *Psychologie dnes* 8 (5), 28-29

Wallace, P. (1999). *The Psychology of the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

Watzlawick P., Bavelasová, J. B. & Jackson, D. D. (1999). *Pragmatika lidské komunikace: Interakční vzorce, patologie a paradoxy*. Hradec Králové. Konfrontace.

Watzlawick, P. (1998). *Jak skutečná je skutečnost? Mylné představy, klamání, porozumění*. Hradec Králové, Konfrontace

Whitty, M. T. (2002). Liar, liar! An examination of how open, supportive and honest people are in chat rooms, *Computers in Human Behavior* 18, 343-352. Staženo červen, 2006. Dostupné z: http://www.psych.qub.ac.uk/Staff/Profiles/Whitty/liar_liar_Whitty.pdf

Whitty, M. & Gavin, J. (2001). Age/ Sex/Location: Uncovering the Social Cues in the Development of Online Relationships. *CyberPsychology & Behavior* 4 (5), 623 -630. Staženo říjen, 2006. Dostupné z: <http://www.liebertonline.com/doi/abs/10.1089/109493101753235223>

World Internet Users and Population Stats (n.d), Staženo květen, 2006. Dostupné z: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>

Příloha č. 1 Základní struktura rozhovorů

Kolik let již používáš internet?

Kolik hodin denně používáš internet?

Kolik z nich strávíš chatováním?

Komunikuješ tam běžně s lidmi, které jsi nikdy neviděl/a tváří v tvář?

Považuješ chat vůbec za důvěryhodné prostředí?

Myslíš, že na chatu mnoho lidí lže?

Co myslíš, že je k tomu vede?

Domníváš se, že poznáš, jestli osoba, se kterou komunikuješ, mluví pravdu nebo lže?

Jak?

Podle čeho se při posuzování sdělení orientuješ?

Jak zjistíš, že sdělení je pravdivé nebo jde o lež?

Už jsi takhle někdy měl/a dojem nebo přímo zjistil/a, že ti někdo lhal?

Jak to na tebe působilo?

Vadilo ti taková lež hodně nebo sis řekl/a, že na chatu to tak prostě chodí?

A ty jsi řekl/a na chatu někomu něco nepravdivého?

Čeho se nepravdivá informace týkala?

Zkusil/a jsi někdy experimentovat se svými osobními údaji?

Jak to probíhalo?

Co tě k tomu vedlo?

Jak ses u toho cítil/a?

Jak jsi tu lež vnímal/a ve srovnání s lhaním v komunikaci tváří v tvář?

Napadlo tě, že by ti podobně mohl lhát také někdo jiný?

Co pro tebe znamená chatová komunikace?

Je pro tebe důležitá?

Přijde ti důležité, aby lidé na chatu mluvili pravdu?

(Když připouštíš možnost lhaní a přetvářky na chatu), ovlivňuje to nějak tvůj způsob komunikace tam?

V čem je chatová komunikace jiná než komunikace tváří v tvář?

Priloha č. 2 Přehled kategorií, subkategorií a do nich spadajících konceptů

Kategorie/Subkategorie		Koncepty	Poznámky
1. Důvěryhodnost chatu	Prostředí rizika	vědomí vlastní možnosti lhát, vědomí lži druhých	
	Prostředí srovnatelné s reálným světem	nejistota, srovnatelnost s reálným světem	v dalším průběhu modifikováno
2. Rozpoznání lži	Metoda intuice	„lež poznám, ale nevím jak“	
	Náhradní techniky	kladení kontrolních otázek, úvaha, vodítka pocházející z reálného prostředí, množství sdělených informací, délka známosti, sympatie, styl	kompenzace chybějících neverbálních projevů
	Rezignace	„nelze poznat“	
3. Typy lži		manipulace s údaji o věku, změna pohlaví, změna fyzické atraktivitu, předstírání znalostí, přikrašlování skutečnosti, kompletní změna identity	
4. Motivace ke lži		kompenzace, proniknutí do komunity, průzkum neznámého, zisk informací, snaha zalbit se, únik z nudy, ochranná lež, bezpečnostní důvody	
5. Vnímání lži		„lež není proviněním“, ztotožnění, zatížení realitou, situační faktory, negativní vnímání lži	„zatížení realitou“ zahrnuje mj. i problém
6. Následky on-line lži		strach z reakce, bezradnost, vnímané nebezpečí při přechodu komunikace do reálného prostředí, únik, sblížení->přiznání pravdy	
7. Význam chatové komunikace		důležitý zdroj komunikace, únik z nudy, prostředí relaxace a zábavy, prostředí sdílení, prostředek seznámení	
8. Specifika prostředí chatu (disinhibice)		atmosféra anonymity, možnost komunikaci ukončit, omezenost smyslového vnímání, pokles hodnoty vztahů, asynchronicita komunikace	využití při vlastní lži nebo vnímání při rozpoznávání
9. Podstata lhání		relativnost pravdy, smysl lži, „lež má krátké nohy“	

